

Faculteit der Letteren
Geschiedenis

Via de Republiek naar Indië

Sociaal-demografische patronen van Schotten in dienst bij de Verenigde Oost- Indische Compagnie, 1700-1798.

Naam: Matthijs Paul

Studentnummer: s4566408

Begeleider: dr. Christiaan van Bochove

Cursus: Bachelorwerkstuk

Inleverdatum: 15 juni 2019

Woord aantal: 9638

Radboud Universiteit

Inhoud

1. Inleiding	2
2. Opzoek naar de Schotse opvarenden: bron, methode en uitkomst	6
3. “From bonnie ol’ Scotland”: herkomst van de Schotse VOC-opvarenden	12
4. Vertrek vanuit de Republiek: aanmonstering van Schotse VOC-opvarenden	17
5. Een uniek volk? Vergelijking tussen Schotse en VOC-opvarenden	22
6. Conclusie	32
7. <i>Bijlage 1: Schotse VOC-opvarenden uit plaatsen met 3 of minder zekere gevallen</i>	34

Via de Republiek naar Indië.

Sociaal-demografische patronen van Schotten in dienst bij de Verenigde Oost-Indische Compagnie, 1700-1798.

De Schotten staan bekend als een volk dat zich al enkele eeuwen lang verspreidt heeft over alle delen van de wereld. Al in de vijftiende eeuw waren Schotten een mobiel volk, maar zeker vanaf de zeventiende eeuw vergrootte het aantal migranten en het aantal potentiële migratiebestemmingen. In de zeventiende eeuw was de migratie vooral van permanente aard en gericht op Engeland, Ulster en continentaal Europa, maar in de achttiende eeuw kwam de focus van de Schotse migrant steeds meer te liggen op de gebieden van het Britse Rijk.¹

Ondanks dat Schotten een breed spectrum aan migratiebestemmingen hadden in de vroegmoderne tijd, was de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden – met name in de zeventiende eeuw – een belangrijke locatie voor Schotse migranten.² Het Europese continent was in deze periode een populaire bestemming voor de Schotse migrant, aangezien de handelscontacten en de netwerken met de gebieden rond de Baltische Zee en met Poolse en Scandinavische gebieden aantrekkelijk waren en al in de zestiende eeuw aantrekkelijk waren geweest.³

In de zeventiende eeuw waren er daarnaast ook sterke banden tussen Schotland en de Republiek op religieus, intellectueel, militair en economisch niveau, wat zich geuit heeft in Schotse gemeenschappen in en migratiestromen naar de Noordelijke Nederlanden – met name Zeeland en Holland – welke al terug te vinden zijn in de twaalfde eeuw. Verschillende Schotse stapelmarkten zijn hier goede voorbeelden van, welke in Veere, Middelburg, Dordrecht en later in Rotterdam gevestigd waren. Deze overzeese relatie wordt in de literatuur verklaard door de relatief hoge lonen, het grote werkaanbod, de relatieve religieuze tolerantie en het protestantse karakter van de Republiek. De

¹ Angela McCarthy, 'Introduction: personal testimonies and Scottish migration', in: Angela McCarthy (red.), *A global clan: Scottish migrant networks and identities since the eighteenth century* (Londen, 2006), pp. 1-18, alhier: 1-2; Christopher Harvie, *Scotland: a short history* (Oxford, 2002), 122-123; T.M. Devine, *Scotland's empire, 1600-1815* (Londen, 2003), 26-89; T.M. Devine, *To the ends of the earth. Scotland's global diaspora, 1750-2010*, (Londen, 2011), 1-31; T.M. Devine, *To the ends of the earth. Scotland's global diaspora, 1750-2010*, (Londen, 2011).

² Jelle van Lottum, *Across the North Sea. The impact of the Dutch Republic on international labour migration, c. 1550-1850* (Amsterdam, 2007), 196.

³ Devine, *Scotland's empire*, 6-14; T.M. Devine, 'The modern economy: Scotland and the Act of Union', in: T.M. Devine, C.H. Lee G.C. Peden (red.), *The transformation of Scotland. The economy since 1700* (Edinburgh, 2005), pp. 13-33, alhier: 26. Zie voor meer informatie over de verschillende Schotse gemeenschappen in Noord-Europa: Douglas Catterall, 'Scots along the Maas, c. 1570-1750', in: Alexia Grosjean, Steve Murdoch (red.), *Scottish communities abroad in the early modern period* (Leiden, 2005), pp. 169-190; Alexia Grosjean, Steve Murdoch, 'The Scottish community in seventeenth-century Gothenburg', in: Grosjean, Murdoch (red.), *Scottish communities abroad*, pp. 191-224; Nina Østby Pedersen, 'Scottish immigration to Bergen in the sixteenth and seventeenth centuries', in: Grosjean, Murdoch (red.), *Scottish communities abroad*, pp. 135-168; Kathrin Zickermann, '„Briteannia ist mein patria”: Scotsmen and the 'British' community in Hamburg', in: Grosjean, Murdoch (red.), *Scottish communities abroad*, pp. 249-273; Rimantas Žirgulis, 'The Scottish community in Kėdainiai c. 1630-c.1750', in: Grosjean, Murdoch (red.), *Scottish communities abroad*, pp. 225-248.

(individuele) economische kansen die door deze factoren ontstonden waren grotendeels te danken aan het aantal banen dat werd gecreëerd door Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC).⁴

Hoewel er al veel aandacht is voor migratiestromen vanuit de landen rondom de Noordzee richting de Republiek in de zeventiende eeuw, is er minder geschreven over de achttiende-eeuwse Schotse migratie richting de Noordelijke Nederlanden.⁵ De literatuur focust zich vooral op achttiende-eeuwse Schotse migratie richting de verschillende gebieden in het Britse Rijk – met name in India en de Nieuwe Wereld – en hoe deze overzeese gebieden bijgedragen hebben aan de integratie van Schotland in het Verenigd Koninkrijk en de economische ontwikkeling van ‘Noord-Brittannië’. Het Britse Rijk werd na de Act of Union in 1707 – de formele vorming van het Verenigd Koninkrijk, waarbij Engeland (samen met Wales) en Schotland niet alleen onder dezelfde kroon vielen, maar dezelfde staat werden – geopend voor Schotten en zij werden daarom niet meer behandeld als ‘buitenlanders’. Dit had als gevolg gehad dat Schotse handelsschepen bescherming kregen van de Britse marine en toegang hadden tot de Engelse koloniën, wat het werken bij de Britse East India Company een aantrekkelijk alternatief maakte ten opzichte van de VOC.⁶

Daarentegen stellen auteurs als Tim Devine en Esther Mijers wel dat de netwerken die Schotten eerder hebben opgebouwd in Europa van belang waren in de trek richting de Nieuwe Wereld en Azië. Daarbij geeft Devine aan dat vooral de netwerken in de Republiek van belang waren in dit proces.⁷ Het feit dat de contacten in de Noordelijke Nederlanden gebruikt werden voor de reis naar Indië geeft aan dat het van belang is om de achttiende-eeuwse migratie van Schotten richting Azië niet per definitie los te zien van de migratie naar de Republiek in de zeventiende en de achttiende eeuw en dat de migratie richting de Republiek de migratie van Schotten richting Azië beïnvloedde, mede door de VOC.

Daarnaast focussen de werken van bijvoorbeeld David Alston, Devine en Andrew Mackillop zich sterk op migrantengroepen, hun identiteitsvorming en – als hun werk überhaupt in gaat op het

⁴ Van Lottum, *Across the North Sea*, 60; Andrew Little, ‘A comparative survey of Scottish service in the English and Dutch maritime communities c. 1650-1707’, in: Grosjean, Murdoch (red.), *Scottish communities abroad*, pp. 333-374, alhier: 368; Claudia Rei, ‘Careers and wages in the Dutch East India Company’, in: *Cliometrica*, 8 (2014), pp. 27-48, alhier: 28; Esther Mijers, ‘Scottish students in the Netherlands, 1680-1730’, in: Grosjean, Murdoch (red.), *Scottish communities abroad*, pp. 301-332; Esther Mijers, ‘The Scottish-Dutch context to the Blaue Atlas: an overview’, in: *Scottish Geographical Journal*, 121:3 (2008), pp. 311-320; Ginny Gardner, ‘A haven for intrigue: the Scottish exile community in the Netherlands, 1660-1690’, in: Grosjean, Murdoch (red.), *Scottish communities abroad*, pp. 277-300.

⁵ Zie bijvoorbeeld: Gardner, ‘A haven for intrigue’; Little, ‘Scottish service in the English and Dutch maritime communities’; Catterall, ‘Scots along the Maas’; Mijers, ‘Scottish students in the Netherlands’.

⁶ Zie voor de trek richting Zuid-Azië, Zuidoost-Azië en China: Andrew Mackillop, ‘Europeans, Britons and Scots: Scottish sojourning networks and identities, c. 1700-1815’, in: McCarthy (red.), *A global clan*, pp. 19-26. Zie voor de Caraïben: David Alston, ‘You have only seen the fortunate few and draw your conclusion accordingly’: behavioural economics and the paradox of Scottish emigration’, in: Angela McCarthy, John MacKenzie (red.), *Global migrations: the Scottish diaspora since 1600: a tribute to Professor Sir Tom Devine* (Edinburgh, 2016), pp. 46-62; Zie voor Amerika: Devine, *Scotland’s empire*, 30-51.

⁷ Mijers, ‘Scottish students in the Netherlands’, 319; Devine, *Scotland’s empire*, 35.

individuele niveau – op individuen van betere afkomst en minder op de omvang van migratiestromen, individualiteit en de mensen van lagere afkomst.⁸ Schotse migrantengroepen worden door historici als Ginny Gardner en Angela McCarthy neergezet als loyaal aan hun lokale en familiale netwerken, met name de *clan* waartoe ze behoorden. McCarthy presenteert tevens in haar werk een patroon waarin mensen uit de Hooglanden veelal in grotere groepen migreerden, terwijl mensen uit de Laaglanden vaker alleen of in kleinere groepen – zoals in gezins- of familieverband – migreerden. Devine meent echter dat in de eerste helft van de achttiende eeuw het idee van *clannishness* langzaam afnam en minder aanwezig werd. Of de patronen van groepsvorming bij Schotse emigratie ook kunnen gelden voor Schotse VOC-opvarenden wordt niet benoemd in de werken van Devine en McCarthy.⁹

Jelle van Lottum geeft in zijn werk aan dat er te weinig aandacht geweest is voor arbeidsmigratie in het Noordzeegebied in de achttiende eeuw. Hij stelt dat de focus van historici in het debat over migratie in het Noordzeegebied met name op de zeventiende eeuw ligt, omdat dat de periode was waarin de Republiek de meeste permanente migranten aantrok, vooral door het grote arbeidsaanbod gecreëerd door de VOC. Van Lottum onderschrijft dat in de achttiende eeuw inderdaad minder permanente arbeidsmigranten in de Republiek waren, maar hij beweert dat deze vervangen werden door tijdelijke werkers die na hun diensttijd zich niet permanent in de Republiek vestigden. Dat deze tijdelijke migranten minder zichtbaar zijn gebleven dan permanente migranten heeft volgens hem te maken met het feit dat deze personen niet opgenomen zijn in verschillende burgerlijke archieven, zoals huwelijksarchieven.¹⁰

Hij ondersteunt het belang van tijdelijke in plaats van de permanente migranten met de zogenaamde *Prize Papers*, dossiers opgesteld door de Britten waarin de bemanning van onderschepte schepen ondervraagd werd. Deze ondervragingen gingen over allerlei zaken, waaronder plaats van herkomst van ondervraagde opvarenden. Als de plaats van herkomst van opvarenden gekoppeld wordt aan de plaats waar dat schip uitgevaren is, zijn er volgens Van Lottum grote verschillen. Er zijn meerdere niet-Nederlanders die aan boord van VOC-schepen dienst hadden wat volgens Van Lottum betekent dat het hier ging om tijdelijke (in theorie ook Schotse) arbeidsmigranten, wat het geschetste idee van een afname van Schotse migranten naar de Republiek tegen spreekt.¹¹

De literatuur heeft nooit ontkend dat er Schotten aangemonsterd zijn (in dienst zijn gegaan) bij de VOC in de achttiende eeuw. In het onderzoek van Van Lottum is er echter meer aandacht gegeven aan de tijdelijke migratiestroom, wat nog onderzocht moet worden voor de (meestal) tijdelijke Schotse

⁸ Alston, 'The paradox of Scottish emigration'; Devine, *Scotland's empire*; Mackillop, 'Scottish sojourning networks and identities'.

⁹ Devine, 'The modern economy', 17; McCarthy, 'Personal testimonies and Scottish migration', 9.

¹⁰ Jelle van Lottum, 'Some thoughts about migration of maritime workers in the eighteenth-century North Sea region', in: *The International Journal of Maritime History* 27:4 (2015), pp. 647-661, alhier: 651-652; Van Lottum, *Across the North Sea*, 19-20, 140-142.

¹¹ Van Lottum, *Across the North Sea*, 141; Van Lottum, 'Migration of maritime workers'.

VOC-opvarenden. Daarnaast is er nog geen kwantitatief onderzoek gedaan naar de omvang van het aandeel van Schotten in de VOC, terwijl de primaire bronnen aanwezig zijn om deze arbeidsgroep in kaart te kunnen brengen. Dit is echter wel van belang vanwege vier redenen. Allereerst omdat dit bijdraagt aan het opbouwen en in kaart brengen van een algemeen Schots migratiepatroon. Daarnaast zou dit soort onderzoek eventuele verschillen tussen Schotten en alle VOC-opvarenden kunnen aantonen. Ten derde kan het beeld wat heerst onder historici van het internationale deel van het personeel van de VOC – veelal uit Scandinavië en de Duitse gebieden – eventueel aangescherpt worden. Als laatste, maar zeker niet als minst belangrijke punt, kan zulk soort onderzoek bijdragen aan het begrip van de economische contacten en netwerken tussen Schotland en de Republiek na de Act of Union in 1707. Geheel in deze lijn zal dit onderzoek zich focussen op de migratie van Schotten die in dienst gaan bij de VOC in de periode van 1700 tot de opheffing van de VOC in 1798. Er is gekozen om de periode te starten in 1700, omdat vanaf dan de in hoofdstuk 1 gebruikte primaire bron het meest volledig is.

Het doel van dit onderzoek is om sociaal-demografische patronen van Schotse dienst bij de VOC te onderscheiden en te verklaren. Om dat doel te bereiken zal in hoofdstuk 1 vanuit primaire bronnen een reconstructie van de migratiestromen en de omvang van deze migratie gedurende de periode van 1700 tot 1798 opgezet worden. Vanuit de literatuur, databases en primaire bronnen zal deze reconstructie vanuit drie verschillende aspecten bekeken worden, namelijk door te kijken naar de geografische verspreiding van herkomstplaatsen in Schotland (hoofdstuk 2), de verdeling onder de verschillende VOC-kantoren (Kamers) in de Nederlanden (hoofdstuk 3) en een vergelijking te maken tussen het aantal Schotse indiensttredingen en dat van de VOC in haar geheel (hoofdstuk 4).

Vanuit de literatuur wordt verwacht dat veel van de Schotse opvarenden uit gebieden langs de oostkust komen en veelal via Rotterdam en Zeeland naar Indië zijn gevaren. Daarnaast wordt verwacht dat het aantal opvarenden gedurende de achttiende eeuw langzaam afneemt – mede door de gevolgen van de Act of Union – en aan het einde van de periode van 1700 tot 1798 maar weinig Schotten in dienst zullen zijn getreden bij de VOC. Een hypothetische verklaring daarvoor kan zijn dat de netwerken in de Nederlanden van belang waren in de zestiende en zeventiende eeuw en dit ook in de achttiende eeuw zo was. Door ontwikkelingen in het Verenigd Koninkrijk en in Schotland zelf zullen er echter meer alternatieven voor indiensttreding bij de VOC zijn geweest dan voorheen.

Hoofdstuk 1: Opzoek naar de Schotse opvarenden: bron, methode en uitkomst.

Om een duidelijke en uitvoerige analyse van de omvang van het aantal Schotten in dienst van de Verenigde Oost-Indische Compagnie tussen 1700 en 1798 te kunnen uitvoeren, is voor dit onderzoek gebruik gemaakt van de database ‘VOC: opvarenden’ van het Nationaal Archief. Deze database bevat informatie van VOC-opvarenden in de achttiende eeuw die vertrokken zijn met een VOC-schip vanuit een van de zes VOC-Kamers – zijnde Amsterdam, Delft, Enkhuizen, Hoorn, Rotterdam en Zeeland. Deze informatie is afkomstig uit de zogenaamde scheepssoldijboeken, waarin een overzicht van alle opvarenden werd bijgehouden. Deze scheepssoldijboeken zijn gedigitaliseerd en openbaar toegankelijk via internet.¹²

Deze database is zeer uitgebreid, aangezien deze bestaat uit 774.200 opvarenden. Van alle Kamers zijn de overgeleverde archieven vanaf 1700 aanwezig en van de Kamers van Amsterdam en Zeeland zijn ook zeventiende-eeuwse scheepssoldijboeken beschikbaar. In deze scheepssoldijboeken stonden de opvarenden genoteerd met gegevens over onder andere plaats van herkomst, periode van dienst en beroep. Waarschijnlijk hebben wij toegang tot ongeveer 90- 95% van alle scheepssoldijboeken uit de achttiende eeuw, waardoor gesteld kan worden dat de database een bruikbare bron is voor onderzoek naar sociaal-demografische patronen van VOC-opvarenden.¹³ Ondanks de compleetheid van de database, is het een probleem dat de plaatsen van herkomst niet gestandaardiseerd zijn.

Bij het gebruik van deze database in een onderzoek moet rekening gehouden worden met het feit dat deze gegevens grotendeels zijn genoteerd door Nederlandssprekende klerken. Dat betekent dat het opschrijven van persoonsgegevens van niet-Nederlandssprekenden enkele problemen kan opleveren. Niet alleen kan de spelling van persoonsnamen en plaatsen van herkomst verkeerd zijn, maar een plaats van herkomst kan ook niet herkend worden door degene die de scheepssoldijboeken in heeft gevuld. Dit kan leiden tot een vreemde en onherkenbare omschrijving van een plaats van herkomst.

Om er voor te zorgen dat de gegevens toch gebruikt kunnen worden en gewerkt kan worden met gestandaardiseerde plaatsnamen, is om verschillende redenen een systematische aanpak nodig. Allereerst heeft de database een grote omvang, waardoor het erg onpraktisch is om door de database heen te gaan op zoek naar Schotse steden, plaatsen en gebieden. Daarnaast zijn er meerdere spellingsvarianten voor een bepaalde stad, plaats of een bepaald gebied. In een methodologisch vergelijkbaar onderzoek van Christiaan van Bochove naar Nijmeegse opvarenden zijn al 53

¹² M.A.P. Meilink-Roelofs, R. Raben, H. Spijkerman, *Inventaris van het archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), 1602-1795 (1811)* (Den Haag, 2018), 79; Nationaal Archief, VOC: opvarenden (1.04.02), <http://www.gahetna.nl/collectie/index/nt00444>.

¹³ T. van Velsen, ‘Uitgevaren voor de Kamers: 700.000 mensen overzee’, in: J. Parmentier (red.), *Uitgevaren voor de Kamer Zeeland*, 2 (2006), pp. 11-30; Meilink-Roelofs, Raben, Spijkerman, *Inventaris van het archief van de VOC*, 79.

alternatieve spellingen voor Nijmegen gevonden in de VOC-database. Schotse plaatsen waren hoogstwaarschijnlijk voor Nederlandse VOC-werknemers die de scheepssoldijboeken invulden minder bekend dan steden in de Republiek, waardoor verwacht kan worden dat er meer alternatieve schrijfwijzen kunnen zijn voor Schotse geografische verwijzingen¹⁴.

Om deze problemen te voorkomen is gebruik gemaakt van een systematische aanpak waarin literatuur, secundaire bronnen en primaire bronnen gebruikt zijn om een lijst met spellingsvarianten van Schotse plaatsen op te stellen. Om een begin te maken is er eerst gezocht op de meest bevolkte steden. Vanuit het werk van economisch historicus Bairoch zijn de steden Edinburgh, Glasgow, Aberdeen, Perth, Dundee, St. Andrews, Paisley, Greenock, Inverness en Kirkcaldy naar voren gekomen als grote Schotse plaatsen. Bairoch geeft in zijn werk een uitgebreid overzicht van steden in Europa die tussen 800 en 1850 op een bepaald moment meer dan 5.000 inwoners hadden. De genoemde plaatsen dienen als een goed uitgangspunt, wat ondersteunt wordt door het werk van Houston, dat Edinburgh, Glasgow, Aberdeen, Perth en Dundee aangeeft als grote steden.¹⁵ Daarnaast noemt Mijers nog andere steden die meegenomen zijn in de eerste zoekopdrachten, te weten Leith, Dumfries en Ayr. Mijers stelt dat Leith een belangrijke plaats was waar schepen vertrokken richting de Republiek, mede door de nabijheid en de regionale economische en politieke dominantie van Edinburgh. Dumfries en Ayr noemt zij als steden vanuit waar veel Schotse studenten naar de Republiek kwamen. Mijers stelt echter niks over migratie vanuit deze steden richting de Republiek met als doel om in dienst te treden bij de VOC.¹⁶

Het Stadsarchief Amsterdam beschikt over een document met daarin een overzicht van de herkomstplaatsen van niet-Amsterdamse mensen die trouwden in Amsterdam in de zeventiende en achttiende eeuw. Dit document – opgesteld op basis van het onderzoek van Simon Hart over immigratie in Amsterdam – bevat verschillende spellingsvarianten van steden door heel Europa. In dit document is gezocht naar de steden die door de literatuur benoemd zijn. Daarna is gezocht op ‘Schotland’ om zowel spellingsvarianten van Schotland te vinden als plaatsen die niet uit de literatuur naar voren zijn gekomen. Op deze manier zijn plaatsen als Bo’ness en Leven toegevoegd.¹⁷

Om meer plaatsen en contemporaine spellingswijzen te verkrijgen is er ook gebruik gemaakt van de atlas van Emanuel Bowen, een achttiende-eeuwse Britse cartograaf, die naast zijn kaart van Schotland de *counties* (graafschappen) en de *boroughs* (burchten) in een lijst heeft weergegeven.

¹⁴ Christiaan van Bochove, ‘From Nijmegen to Asia in the eighteenth century’, in: Paul Puschmann, Tim Riswick (red.), *Building bridges. Scholars, history and historical demography. A festschrift in honor of Professor Theo Engelen* (Nijmegen, 2018), pp. 118-134, alhier: 119-120.

¹⁵ Paul Bairoch, Jean Batou, Pierre Chèvre, *La population des villes Européennes: banque de données et analyse des résultats, 800-1500* (Genève, 1988), ix, 32-35; Robert A. Houston, ‘The population history of Britain and Ireland, 1500-1750’, in: Michael Anderson (red.), *British population history. From the Black Death to the present day* (Cambridge, 1996), pp. 95-190, alhier 121-122.

¹⁶ Mijers, ‘Scottish students in the Netherlands’, 301-332.

¹⁷ Stadsarchief Amsterdam, Geografische verwijzingen notarieel en ondertrouw
https://www.amsterdam.nl/publish/pages/753563/herkomstonderzoek_2.pdf

Hieruit zijn geografische verwijzingen gehaald die nog niet vanuit de literatuur en het herkomstonderzoek gefilterd waren.¹⁸

Door deze verschillende methodes is er een lijst met geografische verwijzingen opgesteld. In de database is er gezocht op deze verwijzingen aan de hand van zoekopdrachten die meerdere spellingen dekten. Zo is bijvoorbeeld gezocht naar ‘ed*b*r*’ voor verschillende schrijfwijzen van Edinburgh.¹⁹ Deze zoekopdrachten hebben echter meer herkomstplaatsen opgeleverd, onder meer door de zoekterm ‘Schotland’ te gebruiken. Een voorbeeld hiervan is Willem Servis, die volgens de database afkomstig is uit ‘Dalkieth in schotland’, wat later gestandaardiseerd is als Dalkeith.²⁰ Voor de meeste van deze gevallen is een gestandaardiseerde geografische verwijzing geselecteerd, maar er zijn ook locaties die niet achterhaald zijn.²¹ Voorbeelden hiervan zijn ‘Alew in schotland’²² en ‘Duiserming in schotland’²³.

Nu de methode en de bron zijn besproken kan gekeken worden naar het resultaat van de verschillende zoekopdrachten in de database en een kritische blik geworpen worden op de gevonden opvarenden. Omdat er veel geografische verwijzingen gevonden zijn waar maar weinig Schotten vandaan kwamen, is er gekozen om in *Tabel 1* alle plaatsen met 3 of minder zekere personen te categoriseren op het aantal zekere Schotse opvarenden. Deze categorieën staan uitgewerkt in *Bijlage 1*. Als er gekeken wordt naar *Tabel 1* vallen er enkele zaken op die extra toelichting nodig hebben voordat verdere data-analyse kan plaats vinden. Het gaat hier over de onbekende locaties van herkomst, de verschillende soorten geografische verwijzingen en de verdeling tussen zekere en onzekere gevallen.

Zoals hierboven al is toegelicht, zijn er enkele verwijzingen die niet gestandaardiseerd kunnen worden – de voorbeelden van ‘Alew’ en ‘Duiserming’. Omdat er wel met zekerheid gezegd kan worden dat deze personen afkomstig waren uit Schotland worden deze gevallen wel meegenomen in dit onderzoek en zullen daarom als ‘Onbekend’ worden gecategoriseerd. Deze opvarenden zullen waar het kan verder in dit onderzoek meegenomen worden.

¹⁸ Emanuel Bowen, *A complete atlas, or distinct view of the known world exhibited in sixty-eight maps in which the latitude and longitude of the principal places in different countries are laid down according to the latest discoveries* (Londen, 1752), p. 15.

¹⁹ Met deze zoekopdracht worden de volgende spellingswijzen van Edinburgh gedekt: Edberg, Edbergh, Edborg, Edborgh, Edburg, Edburgh, Eddenberg, Eddenbergh, Eddenborg, Eddenborg, Eddenbroeck, Eddenburg, Eddenburgh, Edeberch, Edeberg, Edebergh, Edeborch, Edeborg, Edeborgh, Edeburch, Edeburg, Edeburgh, Edenb:r, Edenberch, Edenberg, Edenbergh, Edenborch, Edenborg, Edenborgh, Edenbourg, Edenbroeck, Edenburch, Edenburg, Edenburgh, Edinberg, Edinbergh, Edinborg, Edinbirgh, Edinburg en Edinburgh.

²⁰ Nationaal Archief, VOC: opvarenden, inv.nr. 14138, f. 63.

²¹ Esther Mijers is zo vriendelijk geweest om naar de lijst van nog niet achterhaalde locaties te kijken. Hierdoor zijn enkele onbekende plaatsnamen uiteindelijk wel gestandaardiseerd. Ik wil graag mijn dank uiten aan Esther Mijers voor de hulp die zij heeft gegeven.

²² Nationaal Archief, VOC: opvarenden, inv.nr. 13037, f. 199.

²³ *Ibidem*, inv.nr. 12865, f. 199.

Tabel 1: Zekere en onzekere gevallen van indiensttreding van Schotten bij de VOC tussen 1700 en 1798 gesorteerd op herkomst.²⁴

Locatie van herkomst	Zekere gevallen	Onzekere gevallen
Edinburgh	86	21
Shetlandeilanden	69	33
Schotland	66	0
Glasgow	34	1
Aberdeen	30	4
Leith	17	29
Montrose	12	0
Bo'ness (Borrowstounness)	11	2
Orkneyeilanden	11	0
Leven	8	7
Perth	6	6
Inverness	6	2
Dundee	6	1
Stirling	5	0
Falkirk	4	0
Verwijzingen met 3 zekere gevallen ²⁵	12	3
Verwijzingen met 2 zekere gevallen ²⁶	18	21
Verwijzingen met 1 zeker geval ²⁷	30	16
Verwijzingen met enkel onzekere gevallen ²⁸	0	27
Onbekend	26	0
Totaal	457	173

Daarnaast valt het op dat er verschillende soorten geografische verwijzingen worden gebruikt, zoals steden, eilanden, graafschappen en zelfs een meer. Het is verre van ideaal dat er niet gewerkt kan worden met één soort verwijzing, bijvoorbeeld een plaatsnaam. Het is op deze manier minder makkelijk een visuele presentatie van de data te maken, waardoor het moeizamer is om een geografisch verband op te stellen. Ondanks de moeilijkheden is het echter onwenselijk om één soort

²⁴ Nationaal Archief, VOC: opvarenden. Bij de onzekere gevallen zijn er in het archief ook personen gevonden die via de regimenten van Württemberg en De Meuron naar Indië vertrokken, respectievelijk 2 en 1 personen (Edinburgh, Forres (*Bijlage 1*), Leith). Personen die op de Kaap zijn opgestapt zijn niet meegenomen in deze tabel en worden verder in dit onderzoek ook niet gebruikt.

²⁵ Dysart, Galloway, Lerwick, Sutherland.

²⁶ Banff, Isle of Roan, Kinghorn, Linlithgow, Methil, Newburgh, North Berwick, Peterhead, Torryburn.

²⁷ Breadalbane, Caithness, Craill, Cullen, Cupar, Dalkeith, Dingwall, Dunbar, Dunkeld, East Kilbride, East Linton, Elgin, Foula, Irvine, Isle of Barra, Isle of Lewis, Isle of May, Killin, Kirkcaldy, Kyle of Lochalsh, Lochaber, Methven, Ross, Selkirk, St. Andrews, Stonehaven, Tain, Thurso, Tiree, Unst, Whithorn.

²⁸ Ayr, Brechin, Eigg, Fair Isle, Forres, Gourdon, Isle of Arran, Isle of Harris, Isle of Jura, Isle of Mull, Isle of Rum, Isle of Skye, Jedburgh, Loch Awe, Queensferry, Torrin, Uist, Yell.

verwijzing te gebruiken, omdat er dan een grote groep Schotse VOC-opvarenden wegvalt. In hoofdstuk 2 wordt hier meer aandacht aan besteed.

Bij geografische verwijzingen zoals ‘Schotland’ of ‘Galloway’ is het niet te bepalen waar een Schotse opvarende precies vandaan komt. Het is echter te verwachten dat het in dit soort gevallen gaat over personen die uit kleinere plaatsen of gemeenschappen komen. De geografische kennis van Nederlandse klerken zal hoogstwaarschijnlijk niet groot genoeg zijn geweest om kleine gemeenschappen te kennen, laat staan op te schrijven. Dit betekent echter niet dat dit onderzoek er in de analyse vanuit gaat dat deze personen daadwerkelijk uit kleinere gemeenschappen kwamen, omdat mensen uit steden als Edinburgh of Glasgow in theorie nog steeds hebben kunnen aangeven dat ze afkomstig waren uit Schotland of omdat klerken simpelweg Schotland opschreven bij voor hun bekende plaatsen.

Het derde punt wat aandacht verdient, is het verschil tussen de zekere en onzekere gevallen. Er zijn meerdere gegevens waarop gebaseerd kan worden of een persoon uit Schotland afkomstig is of niet. Er is als eerste gekeken naar de opgegeven plaats van herkomst van de opvarenden, op basis van de eerder toegelichte methode. Hierbij komen echter wel enkele problemen naar voren. Het eerste probleem is de spelling van de plaats van herkomst. De Nederlandstalige klerken die de scheepssoldijboeken invulden, interpreteerden de door de opvarenden genoemde plaats van herkomst vaak in het Nederlands. Het is aannemelijk dat de geografische kennis van klerken groot genoeg was om de bekendere steden als Edinburgh en Glasgow te kennen, maar de kans is echter groot dat een klerk kleinere plaatsen niet kende of niet wist hoe deze gespeld moesten worden. Een goed voorbeeld hiervan is Jacob Jansz, een soldaat in dienst bij de VOC in 1701. In de scheepssoldijboeken staat dat Jacob Jansz afkomstig is uit ‘Coeprovijff in schotland’. Deze verwijzing is uiteindelijk gestandaardiseerd naar Cupar, een plaats in het graafschap Fife.²⁹

Een ander probleem bij de plaatsbepaling is het feit dat, mede door verschillende spellingswijzen, er in sommige gevallen sprake is van een mogelijke verwijzing naar twee of meer plaatsen. Een voorbeeld hiervan is Johannes Hertsman, afkomstig uit ‘Eedenborg in hongarijen’.³⁰ In dit geval is het duidelijk dat het niet gaat om Edinburgh in Schotland, maar in de scheepssoldijboeken staat niet altijd een land of regio toegevoegd. In het geval van ‘Eedenborg’ in Hongarije (waarvan de huidige plaatsnaam niet achterhaald is) is er te stellen dat het hier gaat om een uitzondering, aangezien Hongarije niet in het directe wervingsgebied van de VOC lag. Dit is echter geen methode om de precieze herkomst te herleiden voor alle gevallen, aangezien er in het geval van Edinburgh ook verwezen kan worden naar Edenberg in Duitsland – wat wel in het wervingsgebied van de VOC lag.³¹

Door de twee bovengenoemde problemen is het bij veel plaatsen mogelijk om te stellen dat de plaats van herkomst niet met zekerheid te standaardiseren is. Door te kijken naar de naam van een

²⁹ Nationaal Archief, VOC: opvarenden, inv.nr. 14641, f. 131.

³⁰ Ibidem, inv.nr. 14265, f. 284.

³¹ Van Lottum, ‘Migration of maritime workers’, 649-650, 654.

opvarende is het soms mogelijk om vast te stellen of deze persoon uit Schotland afkomstig is. Daarvoor moet gekeken worden naar typische voor- en achternamen of delen hiervan die te onderscheiden als Schots of Angelsaksische. Namen als ‘Adam Macdaniel’³² en ‘Alexander Hardij’³³ suggereren respectievelijk een Schotse en een Angelsaksische achtergrond. Hierdoor kan met zekerheid gezegd worden dat deze personen inderdaad uit Schotse plaatsen komen, respectievelijk Edinburgh en Aberdeen.

Het probleem doet zich hier pas voor als de naam geen Schotse of Angelsaksische kenmerken vertoont, maar bijvoorbeeld Germaanse, Slavische of Romaanse eigenschappen. In sommige van deze gevallen helpt de toevoeging ‘in Schotland’ bij het standaardiseren van een plaats. Ondanks dat ‘Claas Smits’ erg Nederlands klinkt, zorgt de verwijzing in de scheepssoldijboeken naar Schotland bij de plaats van herkomst ervoor dat er met zekerheid gezegd kan worden dat ‘Claas Smits’ uit Edinburgh (‘Aerdenburg in schotland’) komt.³⁴

Een voorbeeld waarbij het moeilijker wordt om de plaats van herkomst te bepalen, is ‘Lodewijk Graan’ uit ‘Berwijk’.³⁵ ‘Berwijk’ kan naar meerdere plaatsen verwijzen, zoals Beverwijk in Noord-Holland, Berwick-upon-Tweed in Engeland en North Berwick in Schotland. De naam ‘Lodewijk Graan’ heeft weinig Schotse of Angelsaksische kenmerken in zich en neigt sterk naar een Nederlandse naam. Het is in gevallen als deze echter niet goed om deze personen per definitie uit te sluiten van dit onderzoek, omdat persoonsnamen en plaatsnamen sterk vernederlandst kunnen zijn, wat betekent dat er een kans is dat ‘Lodewijk Graan’ uit Schotland – of uit Engeland – afkomstig is. In dit soort gevallen wordt een opvarende in de categorie ‘onzeker’ geplaatst. Alleen als er met zekerheid gesteld kan worden dat een persoon uit Schotland komt, zal deze in de categorie ‘zeker’ geplaatst worden.

In de analyses in Hoofdstuk 2 en Hoofdstuk 3 zullen zowel de zekere gevallen als de onzekere gevallen meegenomen worden. Er zal bij elke analyse een sample met zekere en een sample met zekere en onzekere opvarenden gebruikt worden en waar mogelijk worden beide samples vergeleken met algemene trends van alle VOC-opvarenden. Als er weinig verschil tussen de analyses van de zekere Schotse opvarenden enerzijds en de zekere en onzekere Schotse opvarenden anderzijds is, kan er aangenomen worden dat de kans erg groot is dat de onzekere Schotten onterecht in deze categorie geplaatst zijn. Dit onderzoek zal echter niet op basis hiervan concluderen dat de onzekere personen wel degelijk Schots waren.

³² Nationaal Archief, VOC: opvarenden, inv.nr. 14217, f. 238.

³³ Ibidem, inv.nr. 13997, f. 79.

³⁴ Ibidem, inv.nr. 12922, f. 188.

³⁵ Ibidem, inv.nr. 6106, f. 246.

Hoofdstuk 2: “From bonnie ol’ Scotland”: herkomst van de Schotse VOC-opvarenden.³⁶

Om duiding te geven aan de uitkomsten die gepresenteerd zijn in Hoofdstuk 1 zal eerst de geografische spreiding van herkomstplaatsen van Schotse VOC-opvarenden besproken worden in dit hoofdstuk. Daarnaast zal dit hoofdstuk ook verklaringen geven voor deze spreiding om bij te dragen aan de verklaring van een Schots patroon van indiensttreding bij de VOC.

Vanuit de literatuur is het te verwachten dat de meeste VOC-opvarenden uit het directe achterland van de Noordzee kwamen door de nabijheid van havens zoals Leith en Aberdeen. Zowel Christiaan van Bochove als Jelle van Lottum gebruiken in hun onderzoek een achterland van het Noordzeegebied dat een groot deel van Schotland beslaat, met uitzondering van zuidwest-Schotland. Dat zou betekenen dat Glasgow buiten het achterland valt, waardoor de verwachting wordt geschept dat er relatief weinig opvarenden uit Glasgow zouden komen.³⁷ Ondanks dat Mijers in haar werk spreekt over studenten, geeft zij wel aan dat veel Schotten naar de Republiek voeren vanaf Leith, maar dat mensen ook vanuit kleinere plaatsen aan de oostkust van Fife, East Lothian en The Borders naar de Noordelijke Nederlanden vertrokken. Ook stelt de literatuur dat *Glaswegians* ook veel migreerden naar de Republiek, maar dat de focus van mensen uit Glasgow al vroeg op de Atlantische wereld lag.³⁸

Naast deze literatuur is het van belang om te stellen dat er over het algemeen meer migranten komen uit grotere steden dan uit kleinere gemeenschappen. Dat is in de eerste plaats omdat de bevolking in steden groter is, maar vooral omdat in grotere steden meer commerciële netwerken bestaan. Deze netwerken zorgen ervoor dat mensen over het algemeen makkelijk in contact kunnen komen met handelaren, waardoor internationale banden kunnen ontstaan. De omstandigheden voor eventuele migratie worden zo aantrekkelijker omdat potentiële migranten kunnen steunen op hun opgebouwde netwerk. Op basis van deze assumptie en de literatuur wordt daarom verwacht dat de concentratie van de herkomstplaatsen van Schotse VOC-opvarenden zich bevindt in Fife en rond de eerder benoemde vijf grootste steden: Edinburgh, Glasgow, Aberdeen, Perth en Dundee.

Om een visuele presentatie te maken van de spreiding van de herkomstplaatsen, moet het probleem – wat in Hoofdstuk 1 benoemd is – van de verschillende soorten geografische verwijzingen opgelost worden. Bij de kaarten van *Figuur 1*³⁹ en *Figuur 2*⁴⁰ is er gekozen om verwijzingen naar ‘Schotland’ buiten beschouwing te laten. Voor verwijzingen als graafschappen, eilanden en meren is gekozen om ongeveer het midden van deze gebieden te gebruiken om de data te presenteren.⁴¹ In

³⁶ Nationaal Archief, VOC: opvarenden, inv.nr. 6438, f. 135.

³⁷ Christiaan van Bochove, *The economic consequences of the Dutch. Economic integration around the North Sea 1500-1800* (Amsterdam, 2008), 20; Van Lottum, *Across the North Sea*, 16.

³⁸ Frank O’Gorman, *The long eighteenth century. British political and social history 1688-1832* (Londen, 2016), 121-125; Mijers, ‘Scottish students in the Netherlands’, 318.

³⁹ Nationaal Archief, VOC: opvarenden.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Dit geldt hier voor de verwijzingen naar: Breadalbane, Caithness, Galloway, Isle of Barra, Isle of Harris, Isle of Jura, Isle of Lewis, Isle of May, Isle of Mull, Isle of Roan, Isle of Skye, Lochaber, Loch Awe, de Orkneyeilanden, Ross, de Shetlandeilanden en Sutherland.

Figuur 1 zijn alleen de zekere Schotse opvarenden gebruikt, in *Figuur 2* zijn zowel de zekere als de onzekere gevallen verwerkt.

Wat direct opvalt als erg gekeken wordt naar beide figuren, is dat zowel de concentratie van het aantal herkomstplaatsen als de concentratie van het aantal Schotten ligt aan de oostkust – met name in Fife – de Central Belt en de Shetlandeilanden. Dit komt deels overeen met de verwachting die geschetst is, omdat er inderdaad rond Edinburgh een hoge concentratie van VOC-opvarenden te zien is in beide figuren, alsmede een concentratie in Glasgow en in Aberdeen en in mindere mate in Perth en Dundee. Wat echt uit de figuren springt en niet verwacht werd vanuit de literatuur is de enorme concentratie op de Shetlandeilanden. Het is echter wel van belang om te beseffen dat er naast deze data nog 66 opvarenden waren die ‘Schotland’ hebben opgegeven als herkomst en de kans aanwezig is dat deze personen mogelijk uit onbekende plaatsen of van het platteland – eventueel in de Hooglanden – kwamen.

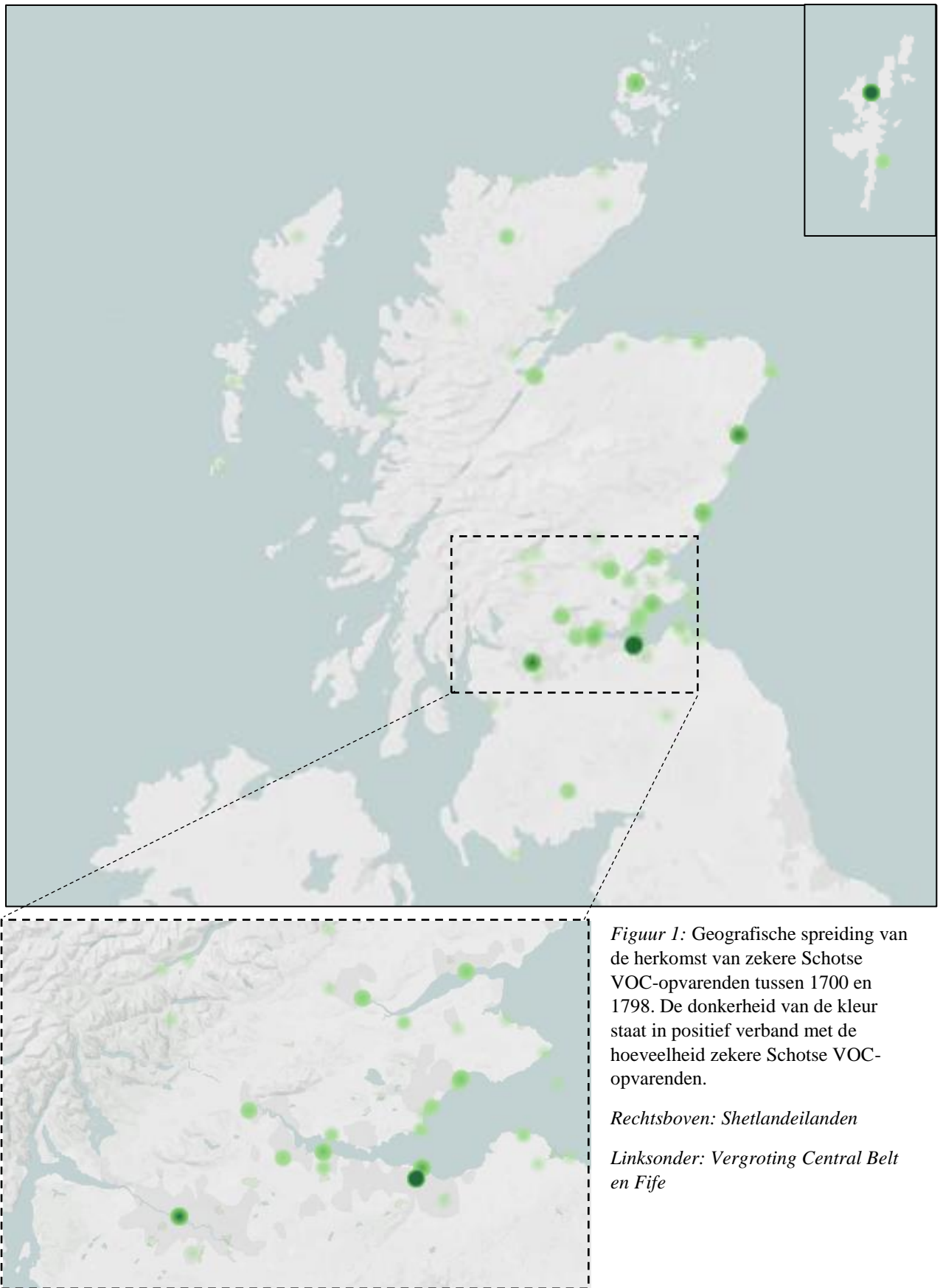
De concentratie van herkomstplaatsen aan de oostkust en in de Central Belt kan op meerdere manieren verklaard worden, namelijk door het bevolkingsaantal en de bevolkingsdichtheid in vergelijking met de rest van Schotland. Zoals blijkt uit de literatuur was Schotland een land met vooral bergachtig gebied en onontgonnen heidegebieden, wat het moeilijk maakte om hier voldoende gewassen te verbouwen en een basis te kunnen leggen voor bevolkingsgroei. De oostkust en de Central Belt waren daarentegen beter bruikbaar voor de landbouw en beter bewoonbaar, waardoor een groot deel van de steden en de daarmee samenhangende bevolkingsconcentratie zich daar ontwikkelde.⁴²

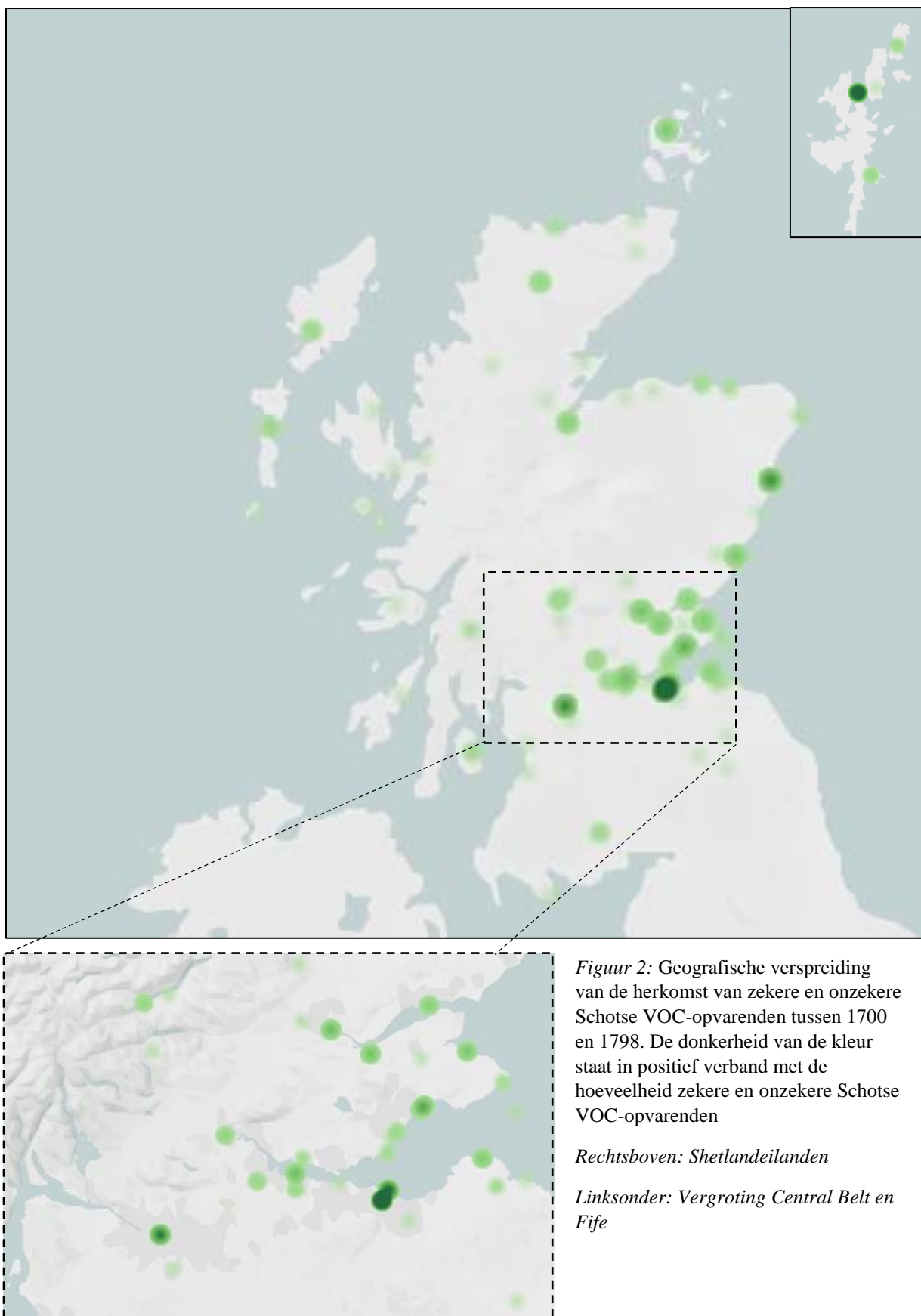
De bestaande netwerken, veelal ontstaan in de zestiende eeuw, droegen hoogstwaarschijnlijk ook bij aan het aantal indiensttredingen van Schotten bij de VOC. In geheel Europa waren plekken waar Schotten zich als handelaren gevestigd hadden of zaken deden, waaronder in de Nederlanden. De Schotse stapelmarkt in de Nederlanden bevond zich eerst in Brugge, daarna in Veere en uiteindelijk in Rotterdam. Deze netwerken bestonden vooral aan de oostkust, in Fife en in de Central Belt, mede door de Nederlandse vraag naar kolen en zout uit Schotland, waardoor het ook te verklaren is waarom daar de meeste Schotten die naar de Republiek migreerden vanuit die regio's kwamen.⁴³

Hetgeen wat meer opvalt is de hoge concentratie van VOC-opvarenden van de Shetlandeilanden. Het hoge aantal Shetlandse opvarenden kan verklaard worden door de verbinding die de Republiek al in de vijftiende eeuw had met de eilanden. De Shetlandeilanden zijn in de dertiende eeuw via Deense en Noorse (de Shetlandeilanden behoorden toen nog bij Noorwegen) handelaren betrokken geraakt bij de Hanze en daarom mogelijk al in de vroege vijftiende eeuw in

⁴² Christopher A. Whatley, *The Industrial Revolution in Scotland* (Cambridge, 1997), 18-22; Devine, ‘The modern economy’, 14.

⁴³ Douglas Catterall, ‘At home abroad: ethnicity and enclave in the world of Scots traders in Northern Europe, c. 1600-1800’, in: *Journal of Early Modern History*, 8:3 (2004), pp. 319-357; Whatley, *The Industrial Revolution in Scotland*, 18-22.

Figuur 2: Geografische verspreiding van de herkomst van zekere en onzekere Schotse VOC-opvarenden tussen 1700 en 1798. De donkerheid van de kleur staat in positief verband met de hoeveelheid zekere en onzekere Schotse VOC-opvarenden

Rechtsboven: Shetlandeilanden

Linksonder: Vergroting Central Belt en Fife

contact gekomen met handelaren uit Deventer en Kampen. Niet alleen Nederlandse handelaren waren te vinden bij de Shetlandeilanden, zo ook haringvissers uit bijvoorbeeld Rotterdam, Vlaardingen, Katwijk en Scheveningen die vanaf de jaren '60 van de vijftiende eeuw steeds meer aanwezig waren op en rond de Shetlandeilanden met een piek van Nederlandse aanwezigheid in de wateren rond de Shetlandeilanden in de zeventiende eeuw. Naast deze Nederlandse visserij, was haringvisserij voor de economie van Schotland van groot belang, maar vooral voor de lokale economie van de Shetlandeilanden, ook al was deze in het begin van de achttiende eeuw nog niet zo winstgevend als aan het einde van de achttiende eeuw. De efficiëntie en winstgevendheid van de Nederlandse haringvisserij in de Noordzee bleef niet onopgemerkt, dus ook niet door Schotse vissers. Er zijn verschillende pogingen gedaan om de Schotse en later de Britse visserij te verbeteren aan de hand van het Nederlandse voorbeeld. Door deze visserij en het handelsnetwerk ontstond er een band tussen de Republiek en de Shetlandeilanden die heeft bijgedragen aan een grotere connectie met de Republiek dan bijvoorbeeld met Engeland.⁴⁴

Deze haringvisserij was belangrijk voor de gehele economie van Schotland, zo ook in Fife. Naast de visserij was hier tevens de zoutwinning van economisch belang, welke verband houdt met de vangst van haringen. Bovendien poogden de steden in Fife de focus van hun export op Noord-Europa te leggen, en dan met name op de gebieden rond de Baltische Zee. Net als voor de Shetlandeilanden geldt dat Fife meer contacten en dus een uitgebreider netwerk had met onder andere Scandinavië en de Republiek dan met Engeland. Mede door een hoger bevolkingsaantal in Fife, verklaart dit dan ook een hogere concentratie van herkomstplaatsen van de verschillende VOC-opvarenden.⁴⁵

De gevonden data ondersteunt de verwachting dat veel Schotse VOC-opvarenden uit de vijf grote steden en Fife zouden komen. Dit onderzoek heeft dit patroon verklaard aan de hand van de bevolkingsgrootte en de bestaande economische netwerken met de Republiek. De grootte van het aantal opvarenden afkomstig van de Shetlandeilanden werd niet verwacht, en is verklaard door te kijken naar het belang van de haringvisserij voor de economische ontwikkeling van zowel de Republiek als de Shetlandeilanden.

⁴⁴ Bob Harris, 'Scotland's herring fisheries and the prosperity of the nation, c. 1660-1760', in: *The Scottish Historical Review*, 79:1 (2000), pp. 39-60, alhier: 39-43, 48-50; H.A.H. Boelmans Kranenburg, 'The Netherland fisheries and the Shetland Islands', in: Donald J. Withrington, *Shetland and the outside world, 1469-1969* (Oxford, 1983), pp. 96-106; alhier: 98-103; J.R. Coull, 'A comparison of demographic trends in the Faroe and Shetland Islands', in: *Transactions of the Institute of British Geographers* 41 (1967), pp. 159-166, alhier: 159-161; Klaus Friedland, 'Hanseatic merchants and their trade with Shetland', in: Withrington, *Shetland and the outside world*, pp. 86-95, alhier: 86-87, 90; Thomas Gifford, *An historical description of the Zetland Islands* (Londen, 1786), p. 30-31; William P.L. Thomson, 'Population and depopulation', in: Donald J. Withrington, *Shetland and the outside world, 1469-1969* (Oxford, 1983), pp. 150-180; Devine, *Scotland's empire*, 9.

⁴⁵ Harris, 'Scotland's herring fisheries', 47-48; Devine, *Scotland's empire*, 9.

Hoofdstuk 3: Vertrek vanuit de Republiek: aanmonstering van Schotse VOC-opvarenden.

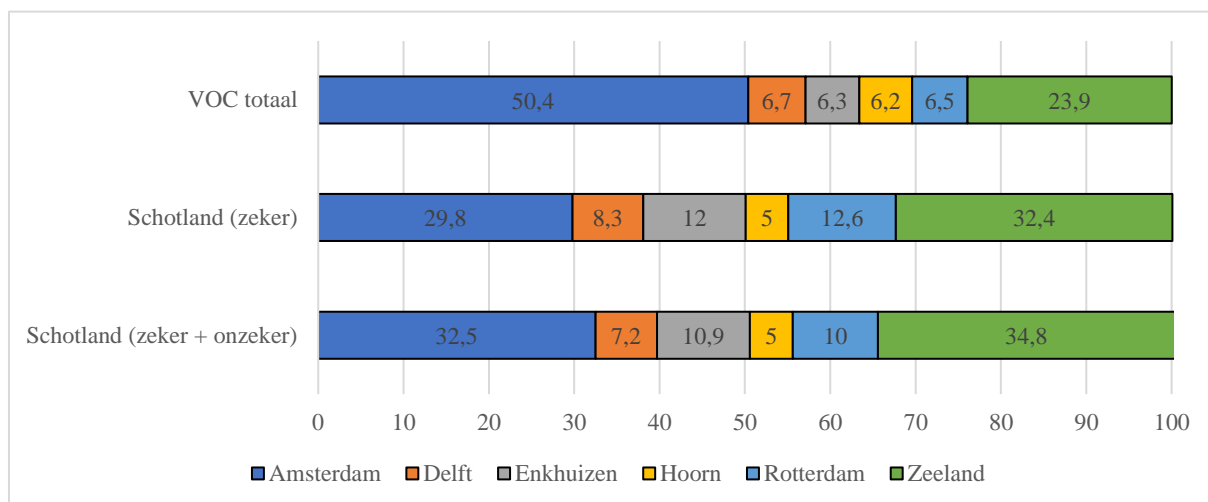
Om de onderzoeksvraag goed te kunnen beantwoorden, is het van belang om onderzoek te verrichten naar de Kamer van aanmonstering van de Schotse VOC-opvarenden. De literatuur – en daarbij ook de inventaris van het Nationaal Archief – spreekt vaak over de dominantie van de Kamer Amsterdam op bestuurlijk en financieel gebied. Zeeland wordt vaak neergezet als een redelijk grote Kamer terwijl de andere vier Kamers – Delft, Enkhuizen, Hoorn en Rotterdam – vaak ‘klein’ worden genoemd. Omdat Amsterdam de dominante Kamer was binnen de VOC wordt verwacht dat Amsterdam ook de meeste aanmonsteringen heeft gehad. Van Lottum beweert echter dat, ondanks dat het in totaal weinig personen waren, Britten veelal op schepen van de Kamer Zeeland naar Indië voeren. Ondanks dat Mijers het in haar werk over studenten heeft, schetst zij wel het patroon dat Schotten vaak via Rotterdam of Veere de Republiek binnen kwamen. Er is dus nog geen eenduidig beeld van de precieze verdeling van de Schotse VOC-opvarenden over de zes Kamers.⁴⁶

Om hierover duidelijkheid te krijgen, is er opnieuw gebruik gemaakt van de database ‘VOC: opvarenden’ van het Nationaal Archief. In de database staat echter niet direct vanuit welke Kamer een opvarenden naar Indië is gevaren, maar er kan wel gebruik gemaakt worden van de toegevoegde inventarisnummers. In het inventarisdocument van het Nationaal Archief staan de inventarisnummers gesorteerd per VOC-Kamer, wat het gemakkelijk maakt om alle opvarenden bij de juiste Kamer te plaatsen. Opvarenden uit de periode van 1700 tot 1798 zijn gebruikt om *Figuur 3* te vormen, waarin de vergelijking weergegeven is tussen de Kamerverdeling van zekere Schotse gevallen, zekere en onzekere Schotse personen en alle VOC-opvarenden.⁴⁷

Figuur 3 laat zien dat de Kamerverdeling van Schotse opvarenden aanzienlijk verschilt van de verdeling bij alle VOC-opvarenden. Het grootste verschil is de hoeveelheid aanmonsteringen bij de Kamer Amsterdam, die bij de Schotse opvarenden opvallend lager is. Daarentegen hebben de Kamers van Delft, Enkhuizen, Rotterdam en vooral Zeeland relatief gezien meer Schotse opvarenden ten opzichte van de algemene VOC-verdeling. Hoorn heeft in alle drie de gevallen ongeveer hetzelfde percentage opvarenden.

⁴⁶ Femme S. Gaastra, *Geschiedenis van de VOC. Opkomst, bloei en ondergang*, (Zutphen, 2009); Jan Lucassen, ‘A Multinational and its Labor Force: The Dutch East India Company, 1595-1795.’, in: *International Labor and Working-Class History*, 66:1 (2004), pp. 12-39, alhier: 14; Van Lottum, *Across the North Sea*, 138; Meilink-Roelofs, Raben, Spijkerman, *Inventaris van het archief van de VOC*, 18-47; Mijers, ‘Scottish students in the Netherlands’, 319-320.

⁴⁷ Meilink-Roelofs, Raben, Spijkerman, *Inventaris van het archief van de VOC*, 404-455, 819-830, 850-878, 924-933, 937-945, 951-956, 963-972.

Figuur 3: Kamerverdeling onder opvarenden bij de VOC (n=657.879), bij zekere Schotse opvarenden (n=457) en bij zeker en onzeker Schotse opvarenden (n=630) in de periode van 1700 tot 1798.⁴⁸

Wat Van Lottum heeft gesteld over de Britse aanwezigheid in de Nederlandse maritieme sector lijkt vanuit *Figuur 3* gedeeltelijk waar, aangezien Zeeland relatief een groot aandeel Schotse opvarenden heeft in vergelijking met het aandeel van alle VOC-opvarenden, maar zeker niet met kop en schouders boven de andere Kamers uitsteekt. Het lijkt er eerder op dat de stelling van Mijers – ook al heeft zij dit nooit voor VOC-opvarenden beweerd – beter past bij *Figuur 3*, ondanks dat in dat patroon ook geen ruimte is voor het belang van de Kamer van Amsterdam. Dat er toch veel Schotten via Amsterdam richting Indië zijn gevaren, is goed te begrijpen als het in acht wordt genomen dat Amsterdam nog steeds de dominante bestuurlijke, commerciële en financiële speler was binnen de Heren XVII en verantwoordelijk was voor het verschepen van het grootste aantal opvarenden.

Het feit dat het aandeel Schotse personen van de Kamers van Rotterdam en met name Zeeland hoger ligt dan het aandeel van alle VOC-opvarenden kan verklaard worden door de eerdergenoemde bestaande netwerken tussen Schotland en de Republiek. De verschillende contacten tussen de twee gebieden waren van diverse aard. De universiteiten van Leiden, Utrecht, Groningen en Franeker waren populair onder Schotse studenten⁴⁹, de Republiek was in de tijd van de Restauratie van Charles II – waardoor de religieuze intolerantie ten opzichte van Presbyterianisme groeide – een toevluchtsoord voor Schotten⁵⁰ en er was een zogenaamde Schotse Brigade binnen het leger van de Republiek (zie hoofdstuk 3).

Ondanks dat de Schotten sinds de Act of Union toegang hadden tot het Britse Rijk voor de handel in goederen als katoen en tabak, bestonden er naast de East India Company ook nog andere handelscompagnieën, onder andere gericht op de Europese markt. Eén van die compagnieën was de

⁴⁸ Nationaal Archief, VOC: opvarenden.

⁴⁹ Mijers, ‘Scottish students in the Netherlands’.

⁵⁰ Gardner, ‘A haven for intrigue’.

Edinburgh Dutch Shipping Company, een samenwerking tussen handelaren uit vooral Edinburgh en Leith die opgericht is in 1751, waarbij is overeengekomen om de handel met plaatsen in de Republiek te organiseren vanuit Leith of ergens in de Firth of Forth (het gebied rond de uitmonding van de rivier de Forth waar Edinburgh en Leith liggen). Wat hier opvalt is dat bijna alle aandeelhouders uit de buurt van Edinburgh komen (Leith, Kirkcaldy, Dalkeith), behalve vier mensen die in Rotterdam woonden, namelijk Livingston, Symson, Robertson en Coutts.⁵¹

Als we verder kijken naar Rotterdam, kan er gesteld worden dat de Schots-Nederlandse contacten in de laat-zeventiende en achttiende eeuw daar het duidelijkst zijn te onderscheiden. In Rotterdam was een duidelijk Schotse gemeenschap gevestigd – mede doordat een Schotse stapelmarkt zich in de jaren zestig van de zeventiende eeuw zich in Rotterdam had gevestigd – wat zich uitte in de oprichting van een Schotse Kerk in 1642-1643 en de concentratie van Schotten rond de Schiedamsedijk – soms ook wel de ‘Schotse Dijk’ genoemd. Schotse militairen waren echter al aanwezig in Rotterdam sinds het Beleg van Haarlem in 1572.⁵²

De Schotse Kerk heeft op haar website de archieven van dopen gedigitaliseerd gepubliceerd, waarin 3.255⁵³ personen zijn gedoopt in de periode van 1643 tot 1919 en 2.412⁵⁴ mensen als lid geregistreerd hebben gestaan in de periode van 1643 tot 1900. Hierbij moet wel in acht genomen worden dat dit niet allemaal per definitie Schotten hoeven te zijn en dat er ook Schotten kunnen zijn die zich niet bij deze kerk hadden laten dopen. Toch geeft dit aantal weer dat er een duidelijke gemeenschap van Schotten met een aanzienlijke omvang in Rotterdam heeft gewoond.

Voor drie van de vier bovengenoemde aandeelhouder van de handelscompagnie uit Edinburgh zijn er aanwijzingen waardoor voorzichtig gesteld kan worden dat ze lid waren van de Schotse Kerk. In de archieven is zijn Daniel Robertson (lid geworden in april 1757), Agnes Coutts (zijn vrouw, ook lid geworden in april 1757) en Alexander Livingston (lid geworden in juli 1745) teruggevonden.⁵⁵ De combinatie van de waarschijnlijke kerkelijke lidmaatschappen van de personen die ook verbonden zijn aan een Schotse handelscompagnie en het feit dat een Schotse stapelmarkt zich in Rotterdam bevond, geeft aan dat de verschillende netwerken verweven zijn, wat getuigt van een mogelijk connectie tussen Schotse opvarenden en de Schotse Kerk in Rotterdam.

⁵¹ Edinburgh Dutch Shipping Company, *Contract of copartnery of the Edinburgh Dutch Shipping Company. - With a list of subscribers and the number of shares* (Edinburgh, 1751), 10, 17-22.

⁵² Rab Houston, ‘The consistory of the Scots Church, Rotterdam: an aspect of “civic Calvinism”, c. 1600-1800’, in: *Archiv für Reformationsgeschichte - Archive for Reformation History*, 87 (1996), pp. 362-392; Catterall, ‘Scots along the Maas’, 178-187.

⁵³ Scots International Church, Rotterdam, ‘Indexes baptisms’, http://www.scotsintchurch.com/sicarchives/baptisms/indexes_baptisms.htm.

⁵⁴ Scots International Church Rotterdam, ‘Members Scots Church, Rotterdam 1643-1900, Familynames A to Furpie’, <http://www.scotsintchurch.com/sicarchives/members/Members%20A%20to%20Furpie.html>; Scots International Church, Rotterdam, ‘Members Scots Church, Rotterdam, 1643-1900, Familynames Gaid to Young’, <http://www.scotsintchurch.com/sicarchives/members/Members%20Gaid%20to%20Young.html>.

⁵⁵ Scots International Church, ‘Members, A to Furpie’; Scots International Church, ‘Members Gaid to Young’.

De Schotse gemeenschap in Rotterdam kon voor veel personen gelden als beginpunt in de Republiek vanuit waar doorgereisd, verder gemigreerd of aangemonsterd kon worden bij een van de zes VOC-Kamers. Het is echter logisch om voor een groot deel van de Schotten aan te nemen dat als een potentiële opvarende eenmaal in Rotterdam was, diegene daar uiteindelijk ook aanmonsterde.

Vanuit *Figuur 3* is de grootte van het aandeel van de Kamer Zeeland het meest verassend. Er kan deels dezelfde verklaring gegeven die ook voor de relatieve grootte van de Kamer Rotterdam is gegeven.

Vanaf 1676 tot aan 1799 heeft in Veere een Schotse stapelmarkt gezeten, die vooral gefocust was op de wol- en lakenhandel. Ruim voor deze tijd – in de veertiende eeuw – was er al Schotse aanwezigheid in Zeeland omdat de Schotse handelsfocus in de Nederlanden van Brugge naar het noorden verschoof, met name naar Middelburg en in mindere mate naar andere steden als Veere, Bergen op Zoom, Antwerpen, Rotterdam en Dordrecht.

Veere lijkt vanuit het werk van Victor Enthoven in de laat-zestiende eeuw echter dominanter dan wat vanuit het bovenstaande blijkt. Alle 22 schepen die in 1582 vanuit Schotland naar Zeeland zijn gevaren, zijn aangemeerd in Veere. Deze 22 schepen vormen het grootste deel van de in totaal 38 buitenlandse schepen die in dit jaar in Veere zijn aangemeerd. Catterall geeft daarnaast aan dat in de laat-vijftiende eeuw en de zestiende eeuw wolhandelaren actief waren in Middelburg en koopmannen uit Aberdeen vaak in Veere werden gezien. Hij stelt ook dat veel Schotten uiteindelijk burgers werden van deze steden, waardoor er Schotse gemeenschappen kwamen in Holland, Zeeland en in mindere mate in Brabant.⁵⁶

Naast deze commerciële banden waren er ook al vroeg confessionele contacten tussen Zeeland en Schotland. Er is een brief vanuit de Zeeuwse Synode, gestuurd in 1643 (ook het jaar van de oprichting van de Schotse Kerk in Rotterdam) naar de *General Assembly* van de Schotse Kerk, waarin de Synode haar steun aan de Schotse Kerk tegenover de Engelse en de Ierse Kerken verwoord. Dit ondersteunt een vriendschappelijke, sterk op religie gebaseerde band tussen Zeeland en Schotland, wat heeft kunnen bijdragen aan de voorkeur voor handel met Zeeland. Ook is er al in 1596 een boek met psalmen van de Schotse Kerk in Middelburg gedrukt, in ieder geval voor 1549 samengesteld door Thomas Sternhold, in opdracht van de Staten van Zeeland. Deze verschillende contacten tussen Zeeland en Schotland gecombineerd met de financiële, bestuurlijke en commerciële grootte van de Kamer Zeeland geven een verklaring voor het relatief grote aandeel Schotse VOC-opvarenden in vergelijking met het aandeel van alle VOC-opvarenden.⁵⁷

⁵⁶ Jan-Willem de Winter, 'Gehavende steden. De krimp van middeleeuwse havensteden in Zeeland van de zestiende tot en met de negentiende eeuw', in: *Bulletin KNOB* 4 (2016), pp. 167-191, alhier: 178; Privy Council Scotland, *A proclamation, for settling the staple-port at Campvere* (Edinburgh, 1676); Victor Enthoven, *Zeeland en de opkomst van de Republiek. Handel en strijd in de Scheldedelta c. 1550-1621* (Leiden, 1996), 404; Catterall, 'Scots along the Maas', 170-173.

⁵⁷ Synode van Zeeland, *A letter from the Synod of Zeland to the commissioners of the Generall Assembly of the Kirk of Scotland* (Edinburgh, 1643); Thomas Sternhold, *The Psalmes of David in metre* (Middelburg, 1596).

Om dit hoofdstuk af te sluiten wordt voor de Kamerverdeling het patroon gesteld dat Schotten veelal via Zeeland en Amsterdam naar Indië voeren door de grootte van beide Kamers en de Zeeuwse economische en confessionele banden met Schotland. Dit laatste punt is ook onderdeel van de verklaring van de relatieve grootte van de Kamer Rotterdam, alleen is dit VOC-kantoor in het algemeen minder groot op financieel gebied en heeft minder mensen naar Indië verscheept (zie hoofdstuk 4).

Hoofdstuk 4: Een uniek volk? Vergelijking tussen Schotse en alle VOC-opvarenden.

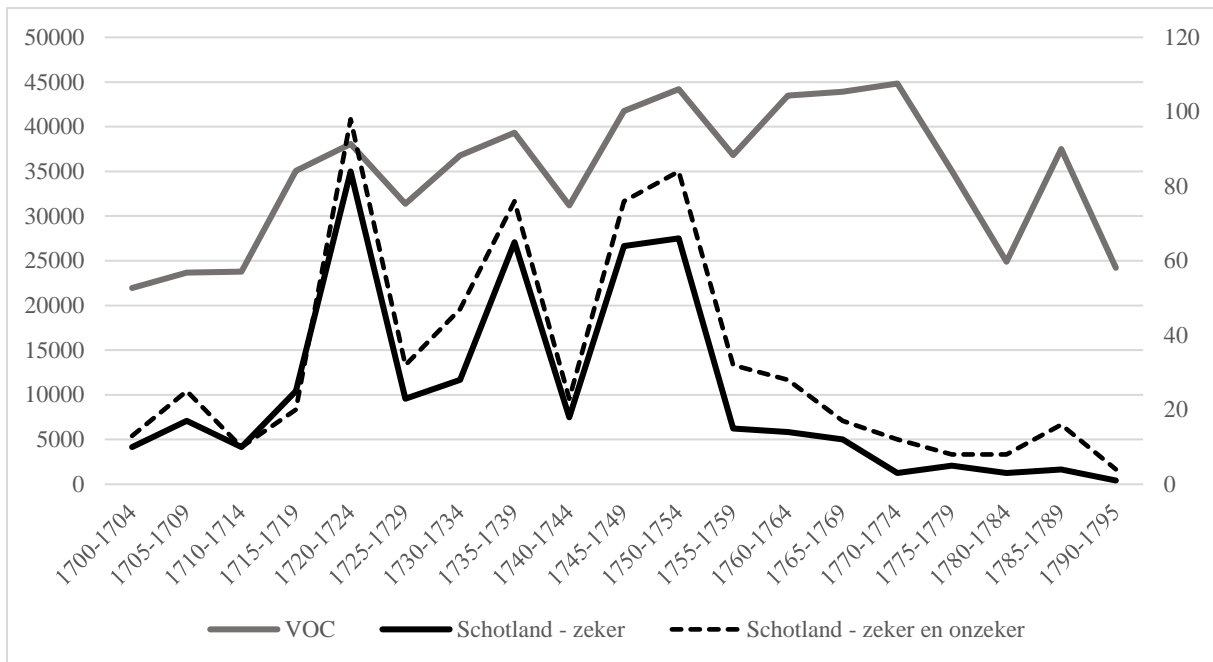
Om verbanden en verklaringen te geven voor het Schotse patroon van indiensttreding bij de VOC is het van belang om een duidelijke vergelijking te maken tussen Schotse opvarenden enerzijds en alle VOC-opvarenden anderzijds. Als deze vergelijking is gemaakt, dan kan er iets gesteld worden over eventuele verschillen tussen de twee trends en daarmee over een eventuele afwijking van het Schotse patroon van dienst bij de VOC. Daarom wordt in dit hoofdstuk de Schotse groep naast alle VOC-opvarenden gelegd om zo verschillen tussen het aantal aanmonsteringen gedurende de periode van 1700 tot 1798 te kunnen verklaren.

Om het achttiende-eeuwse verloop van het totale aantal indiensttredingen bij de zes VOC-Kamers te vergelijken met de Schotse groep opvarenden, zijn eerst alle datums van aanmonstering van zekere en onzekere Schotse opvarenden tussen 1700 en 1798 verzameld en gesorteerd in perioden van vijf jaar. Er is gekozen voor deze vijf jaar omdat de hoeveelheid Schotse VOC-opvarenden in bepaalde perioden niet dermate hoog is dat er een duidelijke en betrouwbare vergelijking opgezet kan worden.⁵⁸ Daarna is hetzelfde principe uitgevoerd voor alle VOC-opvarenden in deze periode om zo de vergelijking het meest duidelijk en helder te maken. In *Figuur 4* zijn de grafieken van het aantal indiensttredingen van de VOC, van de zekere Schotse opvarenden en de samengevoegde zekere en onzekere Schotten uiteengezet.

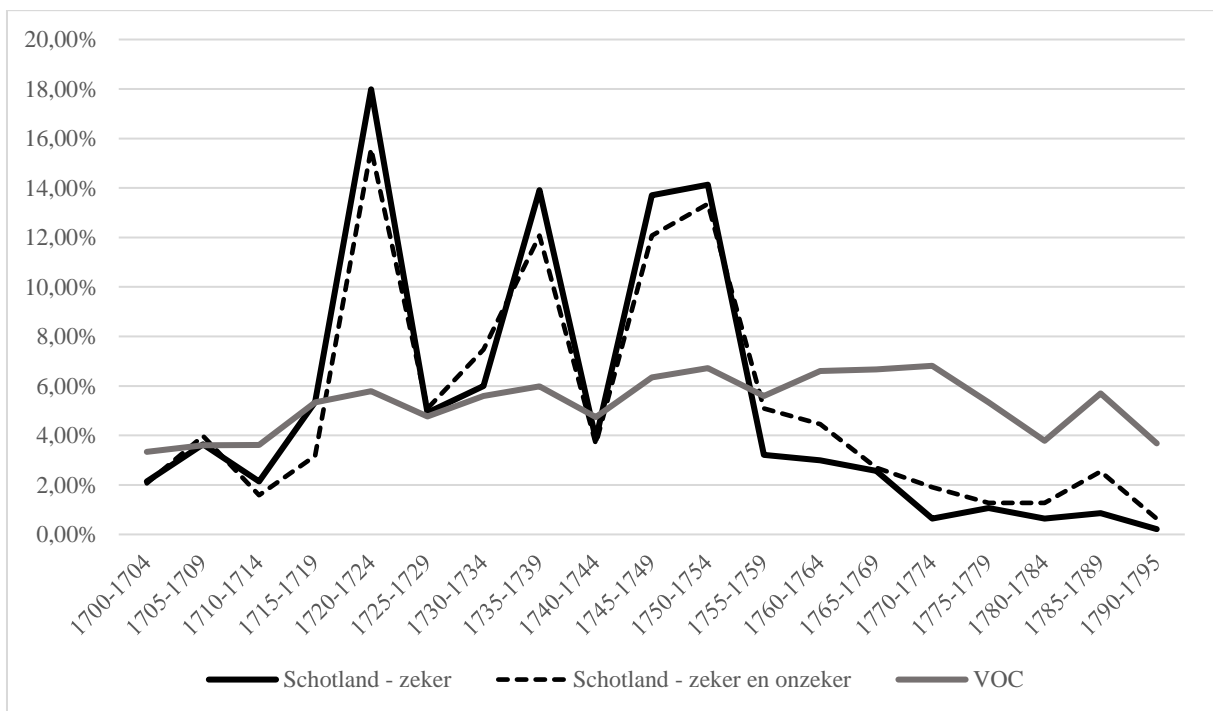
Wat opvalt in *Figuur 4* is dat het lijkt alsof de Schotse grafieken en de algemene VOC-grafiek tot aan 1755 gelijke kenmerken vertonen, maar dat na 1755 het aantal Schotse opvarenden bij de VOC sterk afneemt in tegenstelling tot het aantal VOC-opvarenden in totaal. *Figuur 4* is zeer bruikbaar om het aantal indiensttredingen duidelijk te weergeven, maar het geeft weinig informatie weer over verdeling van de opvarenden door de periode heen. Om een duidelijkere vergelijking te maken moet per grafiek gekeken moet worden naar de procentuele verdeling van de hoeveelheid aanmonsteringen tussen 1700 en 1798. Dit is weergegeven in *Figuur 5*.

Wat *Figuur 5* bijvoorbeeld weergeeft is dat 18% van alle zekere aangemonsterde Schotten in de periode 1720-1754 in dienst trad, terwijl in deze periode ongeveer 6% van het totale achttiende-eeuwse VOC-personeel aangemonsterd is. Op deze manier kunnen de drie grafieken beter met elkaar vergeleken worden dan in *Figuur 4*. Wat deze figuur vertelt over de verdeling van het aantal aangemonsterde opvarenden bij de gehele VOC is dat tussen 1715 en 1774 de meeste opvarenden per periode richting Indië gevaren zijn. Daar tegenover zijn er bij de verdeling van de Schotse opvarenden (zeker, en zeker en onzeker) drie duidelijke pieken te zien – die overigens ook samenvallen met een lichte stijging in het aantal indiensttredingen bij de gehele VOC. Daarnaast maakt *Figuur 5* heel

⁵⁸ Alle perioden waarmee gewerkt is beslaan vijf jaar, met uitzondering van de periode van 1790 tot 1795, Er is gekozen om te stoppen na 1795, omdat er na 1795 geen Schotten meer vermeld staan in de scheepssoldijboeken.

Figuur 4: Aantal indienststredingen bij de VOC (n= 657.879) en aantal indienststredingen van zekere Schotse opvarenden (n=457) en zekere en onzekere Schotse opvarenden (n=630) bij de VOC tussen 1700 en 1795 verdeeld per periode van vijf jaar.⁵⁹

Figuur 5: Procentuele verdeling van de start van diensttijd bij VOC-opvarenden (n=657.879), bij zekere Schotse VOC-opvarenden (n=457) en bij zekere en onzekere Schotse opvarenden (n=630) in de periode van 1700 tot 1795.⁶⁰

⁵⁹ Nationaal Archief, VOC: opvarenden. De grafieken voor de Schotse gevallen hebben een andere schaalverdeling op de y-as dan de grafiek voor alle meegenomen VOC-gevallen om zo een makkelijkere vergelijking te kunnen maken

⁶⁰ Nationaal Archief, VOC: opvarenden.

duidelijk dat gedurende de perioden van 1720-1724, 1735-1739 en 1745-1754 de beide grafieken van de Schotse opvarenden extreme stijgingen en afnames ten opzichte van de VOC-grafiek tonen.

Andrew Mackillop beweert dat vanaf de Act of Union in 1707 er een afname gezien kan worden in de verbintenis van Schotten met continentaal Europa, maar dat tot de jaren '40 van de achttiende eeuw de focus van Schotse migranten nog steeds ligt op continentaal Europa. In de periode tussen de Act of Union tot aan de jaren '40 kwam de focus van de Schotse migrant steeds meer op de gebieden van het Britse rijk te liggen.⁶¹ Vanuit *Figuur 4* en *Figuur 5* blijkt echter dat voor Schotse opvarenden in deze periode de VOC een aantrekkelijke werkgever bleef en dat pas na de jaren '50 van de achttiende eeuw er een daling is in het aantal Schotten in dienst van de VOC. De vraag is hier dus waarom de gebruikte gegevens niet in lijn zijn met het door Mackillop gestelde migratiepatroon. Om deze vraag te kunnen beantwoorden en om te kunnen bijdragen aan de kennis over het Schotse patroon van indiensttreding zal er in het resterende deel van dit hoofdstuk een poging worden gedaan om de pieken en de daling van de grafiek van het aantal Schotse opvarenden te verklaren aan de hand van de koopkracht van ongeschoolde Schotse arbeiders, de beroepsverdeling onder de opvarenden en de economische positie van Schotland in een nationale en internationale context.

Lonen van ongeschoolde arbeiders kunnen aangeven hoe de economische situatie voor deze groep in Schotland was. Van Bochove laat in zijn werk zien dat de lonen in Aberdeen en Edinburgh in de zeventiende eeuw tussen de dertig en vijftig procent van de lonen in de westelijke Nederlanden (Holland en Zeeland) waren. Van Bochove presenteert alleen de lonen van Edinburgh in de periode van 1725 tot 1799, welke van 38% naar 68% van het West-Nederlandse loon stijgen; de lonen van Aberdeen zijn hier niet weergegeven. Deze data is echter niet compleet genoeg voor dit onderzoek omdat de lonen in Edinburgh in theorie erg kunnen verschillen met de salarissen in andere delen van Schotland.⁶²

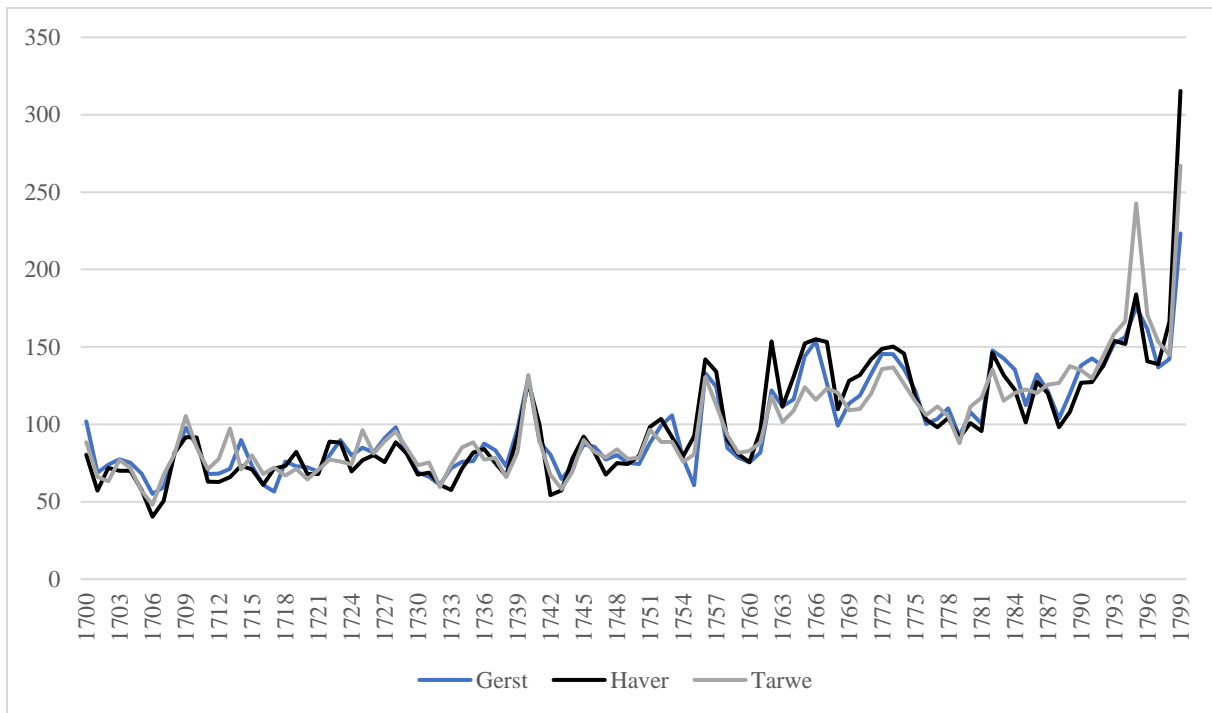
Daarom is voor dit onderzoek gekozen om lonen van ongeschoolde arbeiders te vergelijken met de graanprijzen. Op deze manier kan er een beeld geschetst worden van hoeveel Schotse ongeschoolde arbeiders te besteden hadden in de achttiende eeuw. Het is namelijk te verwachten dat als de koopkracht van mensen laag is, de kans op arbeidsmigratie hoger is, omdat mensen op zoek gaan naar betere economische omstandigheden. Om dit te onderzoeken zijn vanuit de *Scottish Economic History Database* de graanprijzen van gerst, haver en tarwe gehaald voor de graafschappen Aberdeenshire, East Lothian, Fife, Lanarkshire, Midlothian, Stirlingshire en West Lothian.⁶³

Graanprijzen zijn een goed middel om de koopkracht van een bepaalde groep aan te tonen, omdat de literatuur schetst dat laat-achttiende-eeuwse bronnen suggereren dat twee derde van een

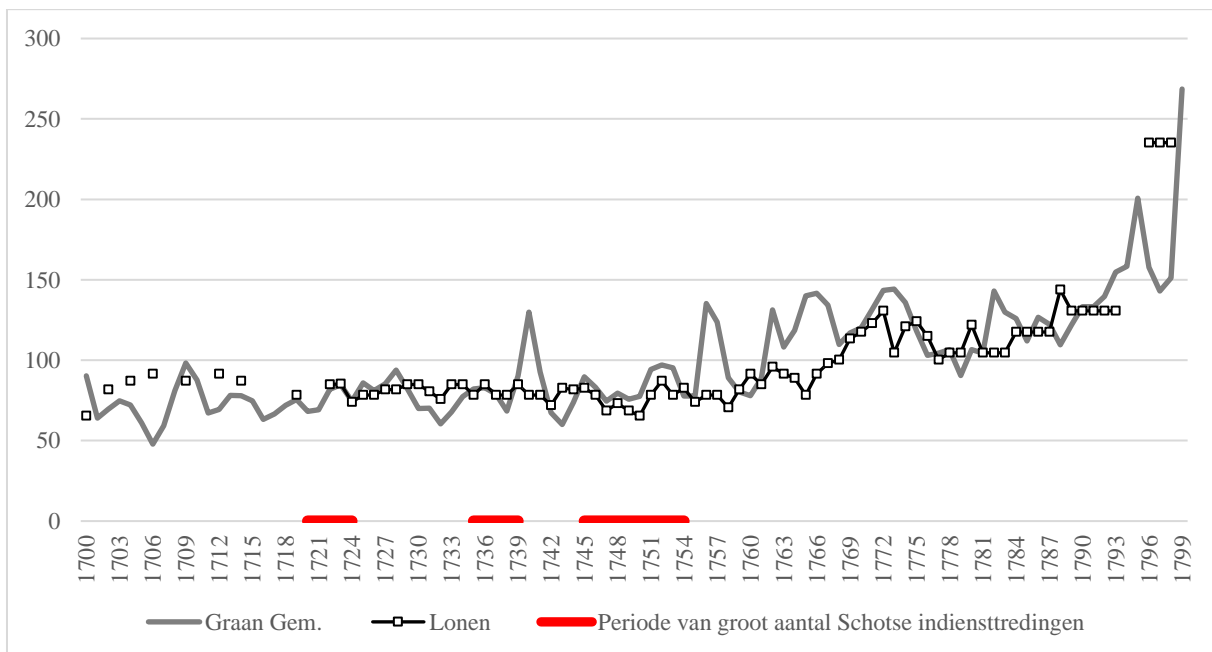
⁶¹ Mackillop, 'Scottish sojourning networks and identities', 25-26; Harvie, *Scotland*, 115.

⁶² Van Bochove, *The economic consequences of the Dutch*, 63-83.

⁶³ Van Lottum, *Across the North Sea*, 85-88

Figuur 6: Indexcijfers van het verloop van de prijzen van gerst, haver en tarwe in de periode van 1700 tot 1799.⁶⁴

Figuur 7: Indexcijfers van de gemiddelde graanprijs van gerst, haver en tarwe en indexcijfers van de lonen van ongeschoolde arbeiders in verschillende Schotse plaatsen.⁶⁵

⁶⁴ Scottish Economic History Database, 'Prices; Grains and grain products', <http://www.iisg.nl/hpw/scotland/graintop.php>

⁶⁵ Scottish Economic History Database, 'Prices; Grains and grain products'; Scottish Economic History Database, 'Wages; Unskilled Labourers (Barrowmen, Workmen, Labourers, etc)', <http://www.iisg.nl/hpw/scotland/unskitop.php>. Voor de periode van een groot aantal Schotse indiensttreding is alleen gekeken naar de zekere gevallen. Alleen de perioden waarin meer dan 10% van alle achttiende-eeuwse Schotten zijn gemarkeerd als een periode van een groot aantal aanmonsteringen. Zie: *Figuur 4* en *Figuur 5*.

familie-inkomen besteed werd aan voedsel. Omdat vlees in de achttiende eeuw onder de meerderheid van de bevolking weinig gegeten werd, moet een groot deel van het inkomen dus opgegaan zijn aan het kopen van agrarische producten. Er is gekozen voor deze drie graansoorten, omdat de prijzen hiervan het meest compleet zijn over verschillende graafschappen. De keuze voor de graafschappen is gemaakt omdat hier de graanprijzen het meest compleet waren en omdat deze zeven graafschappen het grootste gedeelte van de herkomst van de Schotse opvarenden omvatten; het enige gebied waar veel opvarenden vandaan kwamen dat niet opgenomen is, zijn de Shetlandeilanden. Van dit gebied was er geen data over graanprijzen beschikbaar. Omdat niet met zekerheid gezegd kan worden welke gewichtseenheid gebruikt werd bij de verschillende graanprijzreeksen, is er voor gekozen om de data te presenteren aan de hand van indexcijfers. Daarnaast waren er ook meerdere perioden waarvan van één graafschap meerdere reeksen voor graanprijzen waren die niet (relatief) dezelfde waardes hadden, wat de keuze voor het gebruik van indexcijfers ondersteunt. De indexcijfers van de periode van 1700 tot 1799 van de drie graansoorten zijn uiteengezet in *Figuur 6*. Zoals te zien is in deze figuur, volgen de drie graanprijzreeksen relatief dezelfde trend, waardoor er gebruik gemaakt kan worden van één gemiddeld indexcijfers voor de drie relatieve prijzseries.⁶⁶

Voor de verschillende lonen is gebruik gemaakt van verschillende archieven van stadsbesturen, universiteiten en landgoederen (*estates*) in Fife, Stirlingshire, Midlothian, Lanarkshire, Banffshire, Aberdeenshire, Forfarshire, Berwickshire en Haddingtonshire. Vanuit de verschillende loonreeksen is één indexcijfer per jaar bepaald, wat de vergelijking met de graanprijzen overzichtelijker maakt. Dit is weergegeven in *Figuur 7*.⁶⁷ Als deze figuur vergeleken wordt met *Figuur 4*, valt het op dat de piek van indiensttredingen tussen 1735 en 1739 samenvalt met een periode van relatief lage lonen ten opzichte van de graanprijzen. De andere pieken van 1720 tot 1724 en van 1745 tot 1754 vallen daarentegen niet samen met een groot verschil tussen de indexcijfers van de graanprijzen en de lonen.

Het valt echter wel op dat tussen 1755 en 1760 de lonen relatief laag waren ten opzichte van de graanprijzen, maar er in die periode geen piek in indiensttredingen te zien is in *Figuur 4*. Het lijkt er dus op dat meerdere factoren een rol hebben gespeeld dan alleen de koopkracht van potentiële opvarenden. Verder in dit hoofdstuk wordt echter een verklaring gegeven voor de afname van het aantal indiensttredingen na 1755. Er kan dus gesteld worden dat onder andere het grote verschil tussen de lonen en de graanprijzen tussen 1735 en 1739 een hoger aantal Schotse VOC-opvarenden als gevolg heeft gehad, maar dat dit niet altijd opging.

⁶⁶ A.J.S Gibson, T.C. Smout, *Prices, food and wages in Scotland, 1550-1780* (Cambridge, 1995), 225-228, 244-248.

⁶⁷ Deze archieven zijn die van de Universiteit van Glasgow, van de landgoederen Gourdon, Monymusk, Newbattle, Panmure, Wedderburn, Yester, Dalmahoy, Drylaw, Buchanan en Aberdour en de stadsarchieven van Edinburgh.

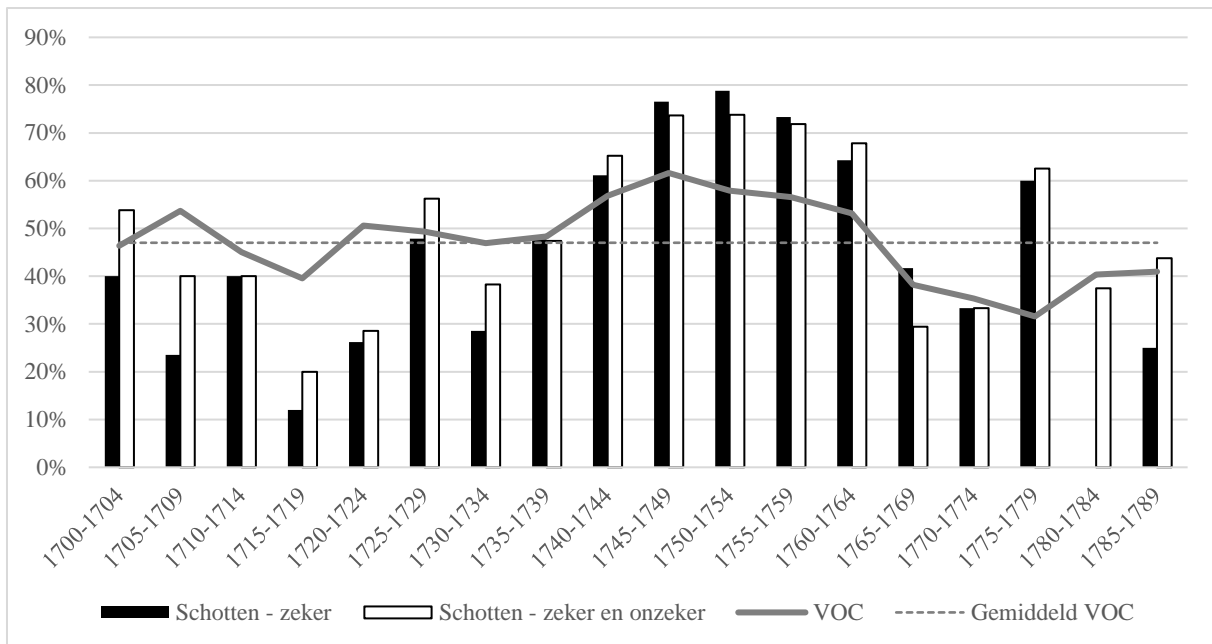
Een andere manier om de pieken van indienststredingen te kunnen verklaren is door te kijken naar de verdeling van de beroepen van opvarenden. In dit onderzoek wordt gekeken naar de verdeling tussen militairen en niet-militairen.⁶⁸ In de zeventiende eeuw waren Schotten gewild als soldaten in verschillende Europese legers en zo ook in de Republiek. De Schotse Brigade – officieus opgericht in 1572 en opgeheven in 1782 – was een groep soldaten en officiers, bestaande uit drie of zes regimenten, die in dienst waren van de Zeven Provinciën. Deze brigade werd echter veelal ingezet in de grensgebieden van de Republiek en in de Zuidelijke Nederlanden ter verdediging tegen Frankrijk. Tot aan de Zevenjarige Oorlog had het Verenigd Koninkrijk nog niet consistent gebruik gemaakt van Schotland als rekruteringsgebied, maar na de Jakobitische Opstand van 1745-1746 functioneerde Schotland steeds vaker als Brits rekruteringsgebied.⁶⁹

In de periode van 1740 tot 1755 zijn er enkele oorlogen gevoerd door de Republiek en het Verenigd Koninkrijk, zoals de Zevenjarige Oorlog, de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748), de Jakobitische Opstand van 1745-1746 en meerdere oorlogen – gevoerd door de VOC – in Zuidoost-Azië.⁷⁰ Ondanks dat de Zevenjarige Oorlog en met name de Oostenrijkse Successieoorlog grotendeels in Europa plaatsvonden, is het logisch dat de VOC-schepen in perioden als deze – perioden van oorlog en conflict – meer soldaten in dienst namen om de goederen en de opvarenden te kunnen beschermen tegen aanvallen van vijandelijke oorlogs- en handelsschepen.

⁶⁸ Onder de groep militairen zijn de volgende beroepen geschaard: adelborst, artillerie-handlanger, bosschieter, cadet (marine), cadet (militair) cadet corporal, cadet gentilhomme, cadet sergeant, commandeur van de soldaten, eerste korporaal, eerste lanspassaat, fuselier, gefreiter, grenadier, jongsoldaat, kanonnier, kapitein (militair), kapitein luitenant (militair), kolonel, kolonel commandant, korporaal, korporaal van de artillerie [...] kwartiermeester, lanspassaat, luitenant (militair), majoor, officier met gevolg (militair), rekrut, ritmeester, sappeur, sergeant, soldaat, sousluitenant (militair), tweede kolonel, tweede korporaal, tweede lanspassaat, tweede luitenant (militair), tweede sergeant en vaandrig. Alle andere beroepen genoemd in de database zijn geschaard onder de categorie 'niet-militair'.

⁶⁹ John Childs 'The Scottish Brigade in the service of the Dutch Republic, 1689 to 1782', in: *Documentatieblad werkgroep achttiende eeuw*, 61/62 (1984), pp. 59-74.

⁷⁰ George C. Kohn (red.), *Dictionary of Wars* (New York, 2007), 43, 267-268, 274, 490-491.

Figuur 8: Percentage militairen onder Schotse VOC-opvarenden in vergelijking met het percentage militairen onder alle VOC-opvarenden in de periode van 1700 tot 1789 in perioden van vijf jaar.⁷¹

Om een verklaring te geven voor de stijging in het percentage militaire is er gekeken naar verschillende conflicten tussen VOC en gebieden in Azië, te weten de Eerste Javaanse Successieoorlog (1704-1707), de Tweede Javaanse Successieoorlog (1719-1723), de Javaoorlog van 1741-1743, de Travancoreoorlog (1741-1757) en de Derde Javaanse Successieoorlog (1749-1757).⁷² Doordat de laatste drie oorlogen samen vielen met een hoog percentage (Schotse) militairen, zal er vanuit de VOC meer behoefte aan militairen zijn geweest. Hierbij komt het feit dat de Republiek en het Verenigd Koninkrijk in deze periode nog vaker bondgenoten dan vijanden waren en het dus vanuit de Britse overheid eerder getolereerd werd als Schotse militairen in dienst van de VOC traden.

Als er gekeken wordt naar het percentage Schotse militairen in dienst van de VOC ten opzichte van alle Schotse VOC-opvarenden (weergegeven in *Figuur 8*), kan er opgemerkt worden dat juist in de periode tussen 1740 en 1755 het percentage militairen onder de Schotse VOC-opvarenden hoog is ten opzichte van zowel de algemene beroepsverdeling binnen de VOC als de Schotse verdeling gedurende de achttiende eeuw. Het is wel van belang om te beseffen dat het aantal Schotse VOC-opvarenden na 1760 sterk afnam en de presentatie van de data in *Figuur 8* na 1760 niet veel zegt over de impact van Schotse militairen bij de VOC (zie *Figuur 4* en *Figuur 5*). Dit, in combinatie met het feit dat Schotten gewild waren als militairen, geeft een verklaring voor de stijging van het aantal Schotten in dienst van de VOC in de periode van 1745 tot 1754.

⁷¹ Nationaal Archief, VOC: opvarenden.

⁷² Kohn (red.), *Dictionary of Wars*, 274.

De afname van het aantal Schotse indiensttredingen bij de VOC na 1754 kan verklaard worden door laat-achttiende-eeuwse economische ontwikkelingen die samenhangen met de commercialisering en industrialisering van Schotland. In de zeventiende en de vroege achttiende eeuw liep Schotland economisch gezien achter op veel Noord-Europese landen, waaronder Engeland en de Republiek. Vanaf de Act of Union zijn er echter steeds meer initiatieven genomen om de landbouw, de visserij en later ook de industrie te verbeteren, zoals het toepassen van ‘enclosure’ – waarbij landbouwgebied effectiever gebruikt werd door het concurrentieprincipe – en de *Board of Trustees for improving Fisheries and Manufactures*, welke in 1727 is opgericht ter bevordering van de effectiviteit in de visserij en de industrie.⁷³ Daarnaast heeft de volledige toegang tot de Britse koloniale wereld bijgedragen aan de handelsmogelijkheden en daarmee indirect aan ontwikkelingen in verschillende industriële ondernemingen. Ondanks de pogingen tot verbetering, vergrootte en verbreedde de economische activiteit zich pas vanaf de jaren '40, met name door de groei in de productie van en handel in textiel en de invoer en uitvoer van tabak.⁷⁴

Dat het aantrekkelijker werd voor arbeiders om werk te zoeken in de eigen omgeving – op zijn minst in Schotland zelf – is ook te zien aan de stijgende lonen van ongeschoolde arbeiders, wat te zien is in *Figuur 6*. Van Bochove laat dit ook zien als hij de zilverlonen tussen Edinburgh enerzijds en Holland en Zeeland anderzijds vergelijkt. In de tweede helft van de achttiende eeuw stijgt de ratio van de zilverlonen van ongeveer 0,40 naar een gelijke ratio aan het einde van de achttiende eeuw. Van Bochove stelt hiernaast dat gedurende de zeventiende eeuw het relatief hoge vruchtbaarheidscijfer van de Schotse bevolking als een rem op de ontwikkeling van de hoogte van lonen werkte. Omdat in de tweede helft van de achttiende eeuw de lonen stegen evenals het bevolkingsaantal, concludeert hij dat er in Schotland meer banen waren dan voorheen.⁷⁵

De toename van het aantal banen is ontstaan door onder andere de opkomst van Glasgow als belangrijke internationale haven voor de import van verschillende producten uit de Britse koloniën in Noord-Amerika. De literatuur spreekt over een groei van de tabakshandel die zich inzette vanaf de jaren '30 en '40 van de achttiende eeuw en gedurende die eeuw groeide Glasgow uit tot de meest dominante actor in de tabakshandel in het Verenigd Koninkrijk in de tweede helft van de achttiende eeuw, ondanks een periode van afname tijdens de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog.⁷⁶

De groei van het werkaanbod maakte dat Glasgow een aantrekkelijke locatie werd voor zowel tijdelijke als permanente arbeidsmigranten. Doordat – met name voor de Central Belt en de westkust

⁷³ Commissioners and Trustees for Improving Fisheries and Manufactures, *His Majesty's patent for improving fisheries and manufactures in Scotland. Published by Order of the Trustees* (Edinburgh, 1727); zie ook: Honourable the Society of Improvers in the Knowledge of Agriculture in Scotland, *A treatise concerning the manner of fallowing of ground*, (Edinburgh, 1724); Harvie, *Scotland: a short history*, 122, 123.

⁷⁴ Whatley, *The Industrial Revolution in Scotland*, 18-22.

⁷⁵ Van Bochove, *The economic consequences of the Dutch*, 77-83.

⁷⁶ T.M. Devine, 'Glasgow merchants and the collapse of the tobacco trade, 1775-1783', in: *The Scottish Historical Review*, 52:1 (1973), pp. 50-74, alhier: 50-52; T.M. Devine, 'The colonial trades and industrial investment in Scotland, c. 1700-1815', in: *The Economic History Review*, 29:1 (1976), pp. 1-13, alhier: 1, 3; Devine, *Scotland's empire*, 70-93; Harvie, *Scotland: a short history*, 125.

van Schotland – de afstand tot Glasgow aanzienlijk kleiner is dan naar de Republiek, is het aannemelijk dat Schotten een beter alternatief hadden in Glasgow dan in dienst treden bij de VOC. Daarnaast geeft Devine aan dat de handelaren in Glasgow open stonden voor buitenstaanders, waardoor het voor een migrant aantrekkelijker werd om naar Glasgow te trekken voor tijdelijk dan wel permanent werk.⁷⁷

Niet alleen Glasgow en de tabakssector ervaarden economische groei in de tweede helft van de achttiende eeuw. De introductie van verschillende industriële technieken, zoals een Engelse manier van spintechniek door waterkracht in 1787, heeft ervoor gezorgd dat de efficiëntie in verschillende industriële sectoren vergoot kon worden. Niet alleen de grotere steden zoals Glasgow, Edinburgh, Dundee, Aberdeen en Perth profiteerden hiervan, maar ook kleinere plaatsen (meestal in de buurt van één van deze steden) ontwikkelden verschillende, vaak gespecialiseerde, sectoren, bijvoorbeeld de wolindustrie in Galashiels en Hawick (The Borders).⁷⁸

Zoals opvalt, zijn er tot nu toe alleen nog mogelijke verklaringen gegeven die de pieken van 1735-1739 en 1745-1754 en de sterke afname na deze laatste periode kunnen uitleggen. Er zijn echter nog geen aanwijzingen voor de enorme piek in 1720-1724. Vanuit *Figuur 8* lijkt het dat in deze periode juist veel Schotse niet-militairen aan boord zijn gegaan van de VOC-schepen, waarvoor geen verklaring is gevonden. Er is echter geprobeerd aan de hand de scheepssoldijboeken verklaringen te vinden op het niveau van de VOC-Kamers om te kijken of er specifieke trends waren in de verschillende VOC-Kamers. In *Figuur 9* wordt er nog een keer gekeken naar de Kamerverdeling, alleen worden de aantallen zekere Schotse VOC-opvarenden vergeleken door de tijd heen.

Wat in deze figuur naar voren komt is dat in de periode van 1720-1724 vooral het aantal aanmonsteringen bij de Kamer Zeeland relatief gezien erg groot is. Helaas is er in dit onderzoek nog geen verklaring gevonden die deze piek in het aantal aanmonsteringen van Schotten in Zeeland kan toelichten. Ook na het naslaan van literatuur over Nederlandse en Zeeuwse achttiende-eeuwse sociale, economische en confessionele omstandigheden en ontwikkelingen is er nog geen verklaring die aanleiding kan geven tot het verklaren van deze piek – wat mede komt door de dominantie van Holland in de werken gericht op de gehele Republiek. Dit wijst er sterk op dat er omstandigheden zijn in Schotland die ervoor zorgen dat er meer Schotten in dienst traden bij de VOC, vooral in Zeeland.⁷⁹

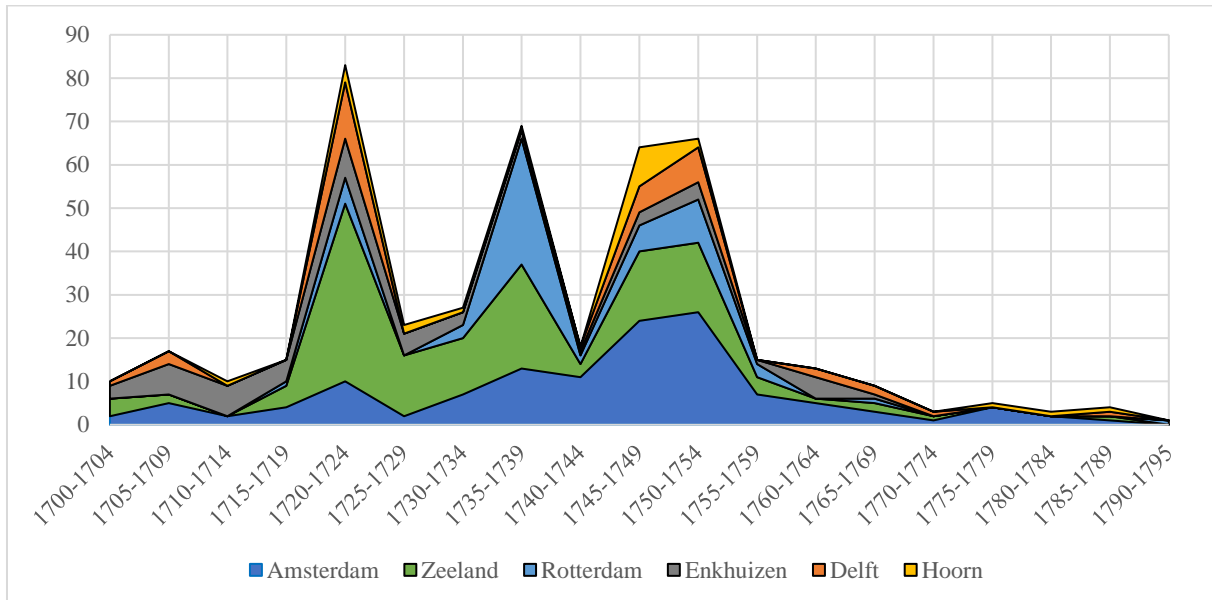
De omvang van Schotse indiensttreding hangt samen met de economische situatie in Schotland en de vraag naar VOC-opvarenden vanuit de Nederlanden en de daarmee samenhangende

⁷⁷ Devine, *Scotland's empire*, 90.

⁷⁸ Whatley, *The Industrial Revolution in Scotland*, 24-32.

⁷⁹ E.H. Kossmann, 'The Dutch Republic in the eighteenth century', in: Margaret C. Jacob, Wijnand W. Mijnhardt (red.), *The Dutch Republic in the eighteenth century. Decline, enlightenment and revolution* (Ithaca, Londen, 1992), pp. 19-31; Jonathan Israel, *De Republiek, 1477-1806* deel II (Franeker, 1996), 1087-1149; (Wayne Ph. Te Brake, 'Provincial histories and national revolution in the Dutch Republic', in: Jacob, Mijnhardt (red.), *The Dutch Republic in the eighteenth century*, pp. 60-90; De Winter, 'Gehavende steden', Enthoven, *Zeeland en de opkomst van de Republiek*; Gaastra, *Geschiedenis van de VOC*.

economische voorspoed van de VOC. Na 1755 groeide de economie van Schotland door de agrarische, commerciële en industriële ontwikkelingen die onder andere veroorzaakt doordat Engelse methoden en praktijken werden overgenomen in Schotland. Deze verklaring is echter niet dekkend voor alle gevonden opvarenden in de periode van 1700 tot 1798.

Figuur 9: Verdeling van zekere Schotse opvarenden per VOC-Kamer in de achttiende eeuw per periode van vijf jaar.⁸⁰

⁸⁰ Nationaal Archief, VOC: opvarenden. Deze grafiek ondersteunt ook de gestelde dominantie van de Kamers van Amsterdam, Zeeland en Rotterdam. In deze grafiek valt echter ook de enorme piek bij de Kamer Rotterdam in 1735-1739 op, welke mogelijk verklaard kan worden door het feit dat in deze periode vanuit de VOC meer behoefte was aan soldaten en dat er in Rotterdam al lang Schotse militairen waren gestationeerd (zie hoofdstuk 3).

Conclusie

Het doel om een Schots patroon van indiensttreding bij de VOC tussen 1700 en 1798 op te stellen is gedeeltelijk bereikt. Ondanks dat de gegeven verklaringen geen volledige uitleg kan geven over een afwijkend patroon, heeft dit onderzoek wel aangetoond dat het gedrag van indiensttreding van Schotse opvarenden – veelal afkomstig van de Shetlandeilanden, uit de Central Belt, Fife en Aberdeenshire – verschilt ten opzichte van de algemene patronen van aanmonstering van VOC-opvarenden, vooral op het gebied van de periode waarin richting Indië gevaren werd.

Deze verschillen zijn in dit onderzoek verklaard aan de hand van de contacten die bestonden tussen de Republiek en Schotland op commercieel, confessioneel en militair gebied en daarbij is aangetoond dat zowel de vraagzijde vanuit de VOC als de aanbodzijde vanuit Schotland van belang zijn voor het aantal indiensttredingen. De VOC-oorlogen kunnen hier gezien worden als een goed voorbeeld van een stijging van de vraag naar arbeidskracht, terwijl het efficiënt worden van de Schotse landbouw, visserij, internationale handel en industrie goed schetst dat het aanbod voor de VOC vanuit Schotland afneemt. Dat doet een beeld ontstaan waarin Schotse arbeidsmigranten inspelen op de economische kansen.

Door het feit dat er een aanzienlijk aantal herkomstplaatsen met maar enkele opvarenden is gevonden (zie *Bijlage 1*), lijkt het erop dat veel VOC-opvarenden uit Schotland alleen of in hele kleine groepen in dienst traden. Dit komt niet overeen met de patronen die McCarthy heeft geschetst over migrantengroepen uit de Hooglanden, maar het lijkt wel over

een te stemmen met het idee dat mensen uit de Laaglanden eerder in kleinere groepen of alleen migreerden. De identiteitsvorming vanuit de notie van *clanishness* en de daarmee verwachte patronen kunnen echter niet door dit onderzoek ondersteunt worden. Dit onderzoek heeft ook de opvatting dat er sterke banden tussen Schotland en de Republiek bestonden geëxploreerd, onderschreven en op het gebied van de VOC kunnen onderschrijven

De gestelde hypothese, waarin Schotten met name vanuit de oostkust in afnemende mate naar de Republiek migreerden en vooral in dienst traden bij de Kamers van Zeeland en Rotterdam, wordt deels aangenomen en deels verworpen. Hoofdstuk 3 heeft aangetoond dat in Amsterdam ongeveer net zoveel Schotten aanmonsterden als in Zeeland en dat de Kamer van Rotterdam relatief een groter aandeel indiensttredingen had van Schotten dan van alle VOC-opvarenden. Het klopt dus inderdaad wel dat Zeeland en Rotterdam een relatief grotere rol spelen bij Schotse dienst, maar de omvang van het aantal Schotten op VOC-schepen die vertrokken zijn uit Amsterdam is nog steeds aanzienlijk.

De hypothese van de herkomst kan ook niet volledig worden aangenomen, omdat hoofdstuk 3 heeft aangetoond dat er ook veel opvarenden van de Shetlandeilanden afkomstig waren – naast een concentratie van herkomstplaatsen in Fife, de Central Belt en rond Aberdeen. Daarnaast is er geen sprake van een duidelijke afname gedurende de achttiende eeuw, ondanks dat na 1755 het aantal Schotten bij de VOC bijna verwaarloosbaar is. De verschillende stijgingen van het aantal

indienststredingen geven aan dat gedurende de onderzochte periode niet alleen een daling te zien is, maar vooral ook een aanzienlijke toename.

Vanuit dit onderzoek zijn er echter veel vragen ontstaan die niet beantwoord zijn. Allereerst moet er gekeken worden naar de reden van de enorme stijging van het aantal Schotse opvarenden tussen 1720 en 1724, maar er moet ook gedacht worden aan vergelijkend onderzoek tussen de VOC en andere Oost-Indische compagnieën in Europa en de rol van Schotse opvarenden hierin. Op een grote schaal zou de herkomst van alle VOC-opvarenden op eenzelfde manier als in dit onderzoek verklaard kunnen worden – weliswaar in meerdere onderzoeken. Kortom, dit onderzoek wilt aansporen tot de exploratie van de mogelijkheden van kwantitatief onderzoek naar sociaal-demografische gegevens van VOC-opvarenden, waar naast ook tot het uitbreiden en testen van de huidige kennis over Schotse (arbeids-)migratiepatronen, de veelzijdige relaties tussen Schotland en de Republiek en de sociaal-demografisch kenmerken van het personeel van de VOC.

Bijlage 1: Schotse VOC-opvarenden uit plaatsen met 3 of minder zekere gevallen

In *Tabel 1* zijn alle Schotse VOC-opvarenden toegevoegd die afkomstig zijn van geografische verwijzingen met 4 of meer zekere gevallen. Er is gekozen om de overige opvarenden hier te weergeven, omdat de tabel anders te omvangrijk zou worden.⁸¹

Locatie van herkomst	Zekere gevallen	Onzekere gevallen
Sutherland	3	2
Lerwick	3	1
Dysart	3	0
Galloway	3	0
Newburgh	2	9
North Berwick	2	7
Methil	2	4
Linlithgow	2	1
Banff	2	0
Eilean nan Ron	2	0
Kinghorn	2	0
Peterhead	2	0
Torryburn	2	0
St. Andrews	1	9
Killin	1	3
Crail	1	1
Cullen	1	1
East Linton	1	1
Unst	1	1

Locatie van herkomst	Zekere gevallen	Onzekere gevallen
Breadalbane	1	0
Caithness	1	0
Cupar	1	0
Dalkeith	1	0
Dingwall	1	0
Dunbar	1	0
Dunkeld	1	0
East Kilbride	1	0
Elgin	1	0
Foula	1	0
Irvine	1	0
Isle of Barra	1	0
Isle of Lewis	1	0
Isle of May	1	0
Kirkcaldy	1	0
Kyle of Lochalsh	1	0
Lochaber	1	0
Methven	1	0
Ross	1	0

⁸¹ Nationaal Archief, VOC: opvarenden.

Locatie van herkomst	Zekere gevallen	Onzekere gevallen
Selkirk	1	0
Stonehaven	1	0
Tain	1	0
Thurso	1	0
Whithorn	1	0
Isle of Harris	0	4
Uist	0	4
Isle of Arran	0	3
Loch Awe	0	2
Ayr	0	1
Brechin	0	1
Eigg	0	1

Locatie van herkomst	Zekere gevallen	Onzekere gevallen
Fair Isle	0	1
Forres	0	1
Gourdon	0	1
Isle of Jura	0	1
Isle of Mull	0	1
Isle of Rum	0	1
Isle of Skye	0	1
Jedburgh	0	1
Queensferry	0	1
Torrin	0	1
Yell	0	1

Literatuurlijst

A.J.S Gibson, T.C. Smout, *Prices, food and wages in Scotland, 1550-1780* (Cambridge, 1995).

Alexia Grosjean, Steve Murdoch, 'The Scottish community in seventeenth-century Gothenburg', in: Alexia Grosjean, Steve Murdoch (red.), *Scottish communities abroad in the early modern period* (Leiden, 2005), pp. 191-224.

Andrew Little, 'A comparative survey of Scottish service in the English and Dutch maritime communities c. 1650-1707', in: Alexia Grosjean, Steve Murdoch (red.), *Scottish communities abroad in the early modern period* (Leiden, 2005), pp. 333-374.

Andrew Mackillop, 'Europeans, Britons and Scots: Scottish sojourning networks and identities, c. 1700-1815', in: Angela McCarthy (red.), *A global clan: Scottish migrant networks and identities since the eighteenth century* (Londen, 2006), pp. 19-26.

Angela McCarthy, 'Introduction: personal testimonies and Scottish migration', in: Angela McCarthy (red.), *A global clan: Scottish migrant networks and identities since the eighteenth century* (Londen, 2006), pp. 1-18.

Bob Harris, 'Scotland's herring fisheries and the prosperity of the nation, c. 1660-1760', in: *The Scottish Historical Review*, 79:1 (2000), pp. 39-60.

Christiaan van Bochove, 'From Nijmegen to Asia in the eighteenth century', in: Paul Puschmann, Tim Riswick (red.), *Building bridges. Scholars, history and historical demography. A festschrift in honor of Professor Theo Engelen* (Nijmegen, 2018), pp. 118-134.

Christiaan van Bochove, *The economic consequences of the Dutch. Economic integration around the North Sea, 1500-1800* (Amsterdam, 2008).

Christopher A. Whatley, *The Industrial Revolution in Scotland* (Cambridge, 1997).

Christopher Harvie, *Scotland: a short history* (Oxford, 2002).

Claudia Rei, 'Careers and wages in the Dutch East India Company', in: *Cliometrica*, 8 (2014), pp. 27-48.

David Alston, 'You have only seen the fortunate few and draw your conclusion accordingly': behavioural economics and the paradox of Scottish emigration', in: Angela McCarthy, John MacKenzie (red.), *Global migrations: the Scottish diaspora since 1600: a tribute to Professor Sir Tom Devine* (Edinburgh, 2016), pp. 46-62.

Douglas Catterall, 'At home abroad: ethnicity and enclave in the world of Scots traders in Northern Europe, c. 1600-1800', in: *Journal of Early Modern History*, 8:3 (2004), pp. 319-357.

Douglas Catterall, 'Scots along the Maas, c. 1570-1750', in: Alexia Grosjean, Steve Murdoch (red.), *Scottish communities abroad in the early modern period* (Leiden, 2005), pp. 169-190.

E.H. Kossmann, 'The Dutch Republic in the eighteenth century', in: Margaret C. Jacob, Wijnand W. Mijnhardt (red.), *The Dutch Republic in the eighteenth century. Decline, enlightenment and revolution* (Ithaca, Londen, 1992), pp. 19-31.

Esther Mijers, 'Scottish students in the Netherlands, 1680-1730', in: Alexia Grosjean, Steve Murdoch (red.), *Scottish communities abroad in the early modern period* (Leiden, 2005), pp. 301-332.

Esther Mijers, 'The Scottish-Dutch context to the Blaue Atlas: an overview', in: *Scottish Geographical Journal*, 121:3 (2008), pp. 311-320.

Femme S. Gaastra, *Geschiedenis van de VOC. Opkomst, bloei en ondergang*, (Zutphen, 2009)

Frank O'Gorman, *The long eighteenth century. British political and social history 1688-1832* (Londen, 2016).

George C. Kohn (red.), *Dictionary of Wars* (New York, 2007).

Ginny Gardner, 'A haven for intrigue: the Scottish exile community in the Netherlands, 1660-1690', in: Alexia Grosjean, Steve Murdoch (red.), *Scottish communities abroad in the early modern period* (Leiden, 2005), pp. 277-300.

H.A.H. Boelmans Kranenburg, 'The Netherland fisheries and the Shetland Islands', in: Donald J. Withrington, *Shetland and the outside world, 1469-1969* (Oxford, 1983), pp. 96-106.

Jonathan Israel, *De Republiek, 1477-1806* deel II (Franeker, 1996).

J.R. Coull, 'A comparison of demographic trends in the Faroe and Shetland Islands', in: *Transactions of the Institute of British Geographers* 41 (1967), pp. 159-166.

Jan Lucassen, 'A Multinational and its Labor Force: The Dutch East India Company, 1595-1795.', in: *International Labor and Working-Class History*, 66:1 (2004), pp. 12-39.

Jan-Willem de Winter, 'Gehavende steden. De krimp van middeleeuwse havensteden in Zeeland van de zestiende tot en met de negentiende eeuw', in: *Bulletin KNOB* 4 (2016), pp. 167-191.

Jelle van Lottum, 'Some thoughts about migration of maritime workers in the eighteenth-century North Sea region', in: *The International Journal of Maritime History* 27:4 (2015), pp. 647-661.

Jelle van Lottum, *Across the North Sea. The impact of the Dutch Republic on international labour migration, c. 1550-1850* (Amsterdam, 2007).

John Childs 'The Scottish Brigade in the service of the Dutch Republic, 1689 to 1782', in: *Documentatieblad werkgroep achttiende eeuw*, 61/62 (1984), pp. 59-74.

Kathrin Zickermann, 'Briteannia ist mein patria': Scotsmen and the 'British' community in Hamburg', in: Alexia Grosjean, Steve Murdoch (red.), *Scottish communities abroad in the early modern period* (Leiden, 2005), pp. 249-273.

Klaus Friedland, 'Hanseatic merchants and their trade with Shetland', in: Donald J. Withrington, *Shetland and the outside world, 1469-1969* (Oxford, 1983), pp. 86-95.

M.A.P. Meilink-Roelofs, R. Raben, H. Spijkerman, *Inventaris van het archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), 1602-1795 (1811)* (Den Haag, 2018).

Nina Østby Pedersen, 'Scottish immigration to Bergen in the sixteenth and seventeenth centuries', in: Alexia Grosjean, Steve Murdoch (red.), *Scottish communities abroad in the early modern period* (Leiden, 2005), pp. 135-168.

Paul Bairoch, Jean Batou, Pierre Chèvre, *La population des villes Européennes: banque de données et analyse des résultats, 800-1500* (Genève, 1988).

Rab Houston, 'The consistory of the Scots Church, Rotterdam: an aspect of "civic Calvinism", c. 1600-1800', in: *Archiv für Reformationsgeschichte - Archive for Reformation History*, 87 (1996), pp. 362-392.

Rimantas Žirgulis, 'The Scottish community in Kėdainiai c. 1630-c.1750', in: Alexia Grosjean, Steve Murdoch (red.), *Scottish communities abroad in the early modern period* (Leiden, 2005), pp. 225-248.

Robert A. Houston, 'The population history of Britain and Ireland, 1500-1750', in: Michael Anderson (red.), *British population history. From the Black Death to the present day* (Cambridge, 1996), pp. 95-190.

Stadsarchief Amsterdam, Geografische verwijzingen notarieel en ondertrouw
https://www.amsterdam.nl/publish/pages/753563/herkomstonderzoek_2.pdf.

T. van Velsen, 'Uitgevaren voor de Kamers: 700.000 mensen overzee', in: J. Parmentier (red.), *Uitgevaren voor de Kamer Zeeland*, 2 (2006), pp. 11-30.

T.M. Devine, 'Glasgow merchants and the collapse of the tobacco trade, 1775-1783', in: *The Scottish Historical Review*, 52:1 (1973), pp. 50-74.

T.M. Devine, 'The colonial trades and industrial investment in Scotland, c. 1700-1815', in: *The Economic History Review*, 29:1 (1976), pp. 1-13.

T.M. Devine, 'The modern economy: Scotland and the Act of Union', in: T.M. Devine, C.H. Lee G.C. Peden (red.), *The transformation of Scotland. The economy since 1700* (Edinburgh, 2005), pp. 13-33.

T.M. Devine, *Scotland's empire, 1600-1815* (Londen, 2003).

T.M. Devine, *To the ends of the earth. Scotland's global diaspora, 1750-2010*, (Londen, 2011).

Victor Enthoven, *Zeeland en de opkomst van de Republiek. Handel en strijd in de Scheldedelta c. 1550-1621* (Leiden, 1996).

Wayne Ph. Te Brake, 'Provincial histories and national revolution in the Dutch Republic', in: Margaret C. Jacob, Wijnand W. Mijnhardt (red.), *The Dutch Republic in the eighteenth century. Decline, enlightenment and revolution* (Ithaca, Londen, 1992), pp. 60-90.

William P.L. Thomson, 'Population and depopulation', in: Donald J. Withrington, *Shetland and the outside world, 1469-1969* (Oxford, 1983), pp. 150-180.

Primaire bronnen

Comissioners and Trustees for Improving Fisheries and Manufactures, *His Majesty's patent for improving fisheries and manufactures in Scotland. Published by Order of the Trustees* (Edinburgh, 1727).

Edinburgh Dutch Shipping Company, *Contract of copartnery of the Edinburgh Dutch Shipping Company. With a list of subscribers and the number of shares* (Edinburgh, 1751).

Emanuel Bowen, *A complete atlas, or distinct view of the known world exhibited in sixty-eight maps in which the latitude and longitude of the principal places in different countries are laid down according to the latest discoveries* (Londen, 1752).

Honourable the Society of Improvers in the Knowledge of Agriculture in Scotland, *A treatise concerning the manner of fallowing of ground*, (Edinburgh, 1724).

Nationaal Archief, VOC: Opvarenden (1.04.02),
<http://www.gahetna.nl/collectie/index/nt00444>.

Privy Council Scotland, *A proclamation, for settling the staple-port at Campvere* (Edinburgh, 1676).

Scots International Church Rotterdam, 'Members Scots Church, Rotterdam 1643-1900, 'Famillynames A to Furpie'',
<http://www.scotsintchurch.com/sicarchives/members/Members%20A%20to%20Furpie.html>.

Scots International Church, Rotterdam, 'Members Scots Church, Rotterdam, 1643-1900, Familynames Gaid to Young'',
<http://www.scotsintchurch.com/sicarchives/members/Members%20Gaid%20to%20Young.html>.

Scots International Church, Rotterdam, 'Indexes baptisms',

http://www.scotsintchurch.com/sicarchives/baptisms/indexes_baptisms.htm.

Scottish Economic History Database, 'Prices; Grains and grain products',

<http://www.iisg.nl/hpw/scotland/graintop.php>.

Scottish Economic History Database, 'Prices; Grains and grain products'; Scottish Economic History Database, 'Wages; Unskilled Labourers (Barrowmen, Workmen, Labourers, etc)',

<http://www.iisg.nl/hpw/scotland/unskitop.php>.

Synode van Zeeland, *A letter from the Synod of Zeland to the commissioners of the Generall Assembly of the Kirk of Scotland* (Edinburgh, 1643).

Thomas Gifford, *An historical description of the Zetland Islands* (Londen, 1786).

Thomas Sternhold, *The Psalmes of David in metre* (Middelburg, 1596).